

Katarzyna Pluta*

Uniwersytet Opolski

PRAWO DO POCHÓWKU OSOBY POZBAWIONEJ WOLNOŚCI

UWAGI WPROWADZAJĄCE

Uniwersalność zjawiska, jakim jest śmierć człowieka, i rozległe konsekwencje, jakie ona wywołuje, sprawiają, że zasadnym jest poddanie analizie okoliczności związanych z prawem do pochówku¹ osoby pozbawionej wolności, a w szczególności z prawem do pochówku zgodnego z wolą wyrażoną za życia tej osoby. Wola ta może dotyczyć wyboru osoby uprawnionej do przeprowadzenia pochówku, miejsca, sposobu pochowania zwłok, np. poprzez spopielenie i formy pogrzebu (religijna albo świecka), ale również innych elementów kultu pamięci po osobie zmarłej, np. ustawienia nagrobka i decydowania o jego wystroju, sprawowania ceremonii religijnych w rocznicę śmierci, a nawet decyzji co do tego, kto jeszcze może spoczywać w tym samym grobie.

Prawo do pochówku to z jednej strony prawo osoby zmarłej do bycia pochowaną zgodnie ze swoją wolą, w tym zgodnie z własnymi przekonaniem czy wyznawaną religią, a z drugiej strony to prawo najbliższych do godnego pochowania zmarłego². Wprawdzie w judykaturze i doktrynie prezentowane jest stanowisko, że wola zmarłego ma „jedynie charakter prawnie obojętnego życzenia, które jednak, jako istotny element stanu faktycznego, wpływać może na ustalenie, czyje dobro osobiste (spośród osób żyjących) zasługuje na ochronę

* ORCID 0000-0001-6899-1574, e-mail: kpluta@uni.opole.pl

- 1 Prawo polskie przez pochowanie rozumie złożenie zwłok w grobach ziemnych, w grobach murowanych lub katakumbach oraz zatopienie ich w morzu. Zaś szczątki pochodzące ze spopielenia zwłok mogą być przechowywane także w kolumbariach. Groby ziemne, groby murowane i kolumbaria przeznaczone na składanie zwłok i szczątków ludzkich mogą znajdować się wyłącznie na cmentarzach. Zob. art. 12 ust. 1 i 3 Ustawy z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (tekst jedn. Dz. U. z 2024 r. poz. 576).
- 2 Zob. S. Rudnicki, *Prawo do grobu. Zagadnienia cywilistyczne*, Kraków 1999, s. 30–31; R. Tokarczyk, *Prawo narodzin, życia i śmierci*, Kraków 2006, s. 361–363.

(pierwszeństwo)³, co ma znaczenie w sytuacji sporu między członkami rodziny zmarłego. Jednakże powszechna praktyka społeczna i ugruntowana linia orzecznicza Sądu Najwyższego wyrażonej za życia woli osoby zmarłej przyznaje znaczenie prawne, o ile wola ta wyrażona została w sposób niebudzący wątpliwości. W przełomowym wyroku z 14 maja 1982 roku⁴ Sąd Najwyższy stwierdził, że o miejscu swego pochowania, formie pogrzebu, a także o wyborze osób, które mają się zająć jego organizacją, a w związku z tym, które mogą podjąć decyzje w kwestiach, co do których zmarły nie wyraził swej woli, decyduje przede wszystkim wola zmarłego, dopiero w razie braku takiej woli organizacja pogrzebu, a więc także podjęcie koniecznych decyzji, należy do osób wymienionych w art. 10 ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych z zachowaniem wskazanej tam kolejności. Stanowisko wyrażone w tym wyroku ukształtowało późniejszą linię judykatury i poglądy doktryny⁵.

- 3 W. Robaczyński, P. Księżak, *Skuteczność woli zmarłego co do jego pochówku i sprawowania kultu jego pamięci*, „Palestra” 2012, nr 9–10, s. 35. Zdaniem S. Rudnickiego „[...] wola wyrażona za życia zmarłego ma tylko charakter życzenia, którego poszanowanie jest kwestią lojalności najbliższej rodziny i obowiązkiem moralnym”, S. Rudnicki, *Prawo do grobu...*, dz. cyt., s. 51. Zob. też wyrok SN z dnia 16 listopada 1978 r. sygn. IV CR 359/78, LEX nr 8145, w którym SN stwierdził, że „wola osoby zmarłej, gdzie ma być pochowana, ma znaczenie, jednakże wiążące tylko w płaszczyźnie moralnej i tym samym mogącej mieć wpływ na ocenę, czy w razie kolizji ze strony uprawnionych do pochowania zwłok z art. 10 ustawy o cmentarzach postępowanie uprawnionego w pierwszej kolejności nie jest sprzeczne z zasadami współżycia społecznego”.
- 4 Sygn. akt II CR 171/82, „OSN” 1983, nr 1 poz. 12, Legalis nr 301681.
- 5 Już Adam Szpunar podniósł, że nie można zupełnie przejść do porządku dziennego nad życzeniami danej osoby wyrażonymi przed śmiercią co do sposobu pochowania zwłok. Okoliczność ta nie przesądza jednak rozstrzygnięcia konkretnej sprawy, zob. A. Szpunar, *Ochrona prawna kultu osoby zmarłej*, „Palestra” 1978, nr 8, s. 28. Z kolei Jacek Mazurkiewicz zauważył, że: „wśród dóbr osobistych zmarłego istnieją i takie *par excellence* pośmiertne dobra osobiste, które dopiero wtedy aktualizują się lub – choć w odniesieniu do dóbr niematerialnych zabrzmi to paradoksalnie – dopiero wówczas się urzeczywistniają”. J. Mazurkiewicz, *Non omnis moriar. Ochrona dóbr osobistych zmarłego w prawie polskim*, Wrocław 2010, s. 597. Autor ten następnie stwierdził, że w grę wchodzi m.in. prawo do wskazania osób uprawnionych do pochowania zwłok, wyboru cmentarza, określenia charakteru uroczystości pogrzebowych, wskazanie kolejności możliwych pochówków w rodzinnym grobowcu (tamże, s. 597–598), zaś dokonując krytycznej oceny wyroku SN z dnia 6 listopada 1978 r. (sygn. akt IV CR 359/78), wyraził opinię, że: „nie kwestionując potrzeby ochrony uprawnień do pochowania osoby bliskiej, wydaje mi się oczywiste, że decydujące winny być tu dyspozycje zmarłego, oczywiście w granicach ustaw, w tym i tego ograniczenia, które wynika z klauzuli zawartej w art. 5 k.c., nadto, z oczywistych powodów, z uwzględnieniem możliwości pokrycia kosztów pochówku ze spadku lub uzyskania ich zwrotu w ramach zasiłku pogrzebowego, a także tylko wówczas z równie oczywistych powodów, gdy ktokolwiek z uprawnionych do pochowania zechce podjąć trud zadośćuczynienia oczekiwaniom zmarłego, które mogą być ambarasujące lub nader kłopotliwe, i to nie tylko wtedy, gdy chodzi o przewiezienie prochów i ich pochowanie (rozsypanie) w odległych zakątkach świata [...], ale i wtedy, gdy życzeniem zmarłego byłoby przechowywanie jego prochów w domu uprawnionego do pochówku”, tamże, s. 609. Z kolei Maksymilian Pazdan skonstatował, że „przy rozstrzyganiu o pochowaniu liczyć się powinno życzenie zmarłego wyrażone niekoniecznie w testamentie”, a życzeniu temu należy przyznać „nie tylko znaczenie czysto moralne”, M. Pazdan, *Ustanie zdolności prawnej. Śmierć. Pochowanie zmarłego. Status prawny zwłok [w:] System Prawa Prywatnego, t. 1: Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2012, s. 1067. Zdaniem wspomnianego

Prawo do pochówku osoby pozbawionej wolności

Należy podkreślić, że uzewnętrzniona za życia wola zmarłego co do miejsca, sposobu i formy pogrzebu jest przejawem jego wolności sumienia i religii⁶, co ma z kolei istotne znaczenie, zwłaszcza gdy obowiązek dokonania pochówku osoby pozbawionej wolności, w określonych przez przepisy prawa sytuacjach, spoczywa na zakładzie karnym lub areszcie śledczym (art. 10 ust. 3 ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych).

Za podjęciem tematyki prawa do pochówku osoby pozbawionej wolności w kontekście przysługującej jej wolności religijnej dodatkowo przemawia fakt, że do tej pory nie dokonano analizy prawnej tego zagadnienia. Dotychczasowe opracowania skupiają się przede wszystkim na możliwości realizacji przez osoby pozbawione wolności⁷ uprawnień zagwarantowanych im wprost

autora, jeżeli istnienie takiego życzenia nie budzi wątpliwości, powinno ono stanowić dla sądu „doniosłą wskazówkę wypierającą w zasadzie wskazówki wynikające z art. 10 u.cm”. Wreszcie Anna Tworowska stanęła na stanowisku, że „prawo do pochówku uregulowane w ustawie o cmentarzach i chowaniu zmarłych stanowi to dobro, które *post mortem* wyraźnie wskazuje na obowiązek uszanowania woli zmarłego – co stanowić może dowód istnienia *quasi* praw podmiotowych osoby zmarłej”, A. Tworowska, *Implikacje prawne i społeczno-kulturowe śmierci człowieka, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki ochrony dóbr osobistych* [rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem dr hab. Agnieszki Malarewicz-Jakubów, prof. UwB], Białystok 2013, s. 161, <https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/3746/1/Anna%20Tworowska%20rozprawa.pdf> [dostęp: 28.09.2024]. Natomiast „Bezprawne podważenie tego typu wskazania uznać należy za niedozwolone naruszenie dobra osobistego zmarłego, jak i uprawnienia osobistego osoby wskazanej przez zmarłego” (s. 155). Taki pogląd w aktualnym stanie prawnym uznać należy jednak za zbyt daleko idący.

6 Odrębność pojęć „wolność religijna (religii)” i „wolność wyznania” stanowią przyczynek do debaty akademickiej, która niewątpliwie jest ciekawa, lecz z uwagi na zakres niniejszego opracowania zostanie pominięta. W art. 53 Konstytucji RP posłużono się pojęciem „wolność religii”, podczas gdy w większości aktów prawa międzynarodowego użyty został termin „wolność wyznania”, np. art. 9 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzonej w Rzymie 4 listopada 1950 roku, zmienionej następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełnionej Protokołem nr 2, Dz. U. z 1993 r. Nr 61 poz. 284, czy art. 18 ust. 1 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. Dz. U. z 1977 r. Nr 38 poz. 167. Zob. J. Szymanek, *Wolność sumienia i wyznania w Konstytucji RP*, „Przegląd Sejmowy” 2006, nr 2, s. 49–54. Z kolei w literaturze przedmiotu preferowanym terminem jest „wolność sumienia i wyznania”. Pojęcia te w dalszej części artykułu będą używane zamiennie.

7 Szerzej na ten temat zob. np. J. Nikolajew, *Miejsce duszpasterstwa penitencjarnego w powrocie do wolności skazanych na podstawie kodeksu karnego wykonawczego z 1997 roku i rozwiązań innych państw* [w:] *X lat obowiązywania kodeksu karnego wykonawczego*, red. S. Lelental, G.B. Szczygieł, Białystok 2009, s. 383; tenże, *Duszpasterstwo więzienne w Polsce w świetle badań własnych* [w:] *Duszpasterskie i profilaktyczne aspekty służby penitencjarnej*, red. S. Bukalski, Szczecin 2010, s. 101–114; tenże, *Wolność sumienia i religii skazanych i tymczasowo aresztowanych*, Lublin 2012; tenże, *Wolność sumienia i religii sprawców szczególnie niebezpiecznych (art. 88 a i 88 b k.k.w.)*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2020, t. 23, s. 245–261; M. Paszkowski, J. Krzywkowska, *Prawo osadzonych do opieki duszpasterskiej i wykonywania praktyk religijnych na przykładzie zakładu karnego w Barczewie* [w:] *Wolność sumienia i religii osób pozbawionych wolności. Aspekty prawne i praktyczne*, red. J. Nikolajew, K. Walczuk, Warszawa 2016, s. 441; O. Sitarz, A. Jaworska-Wieloch, *Prawo do praktyk religijnych osób osadzonych w areszcie śledczym i odbywających karę pozbawienia wolności w teorii i praktyce penitencjarnej*, „Archiwum Kryminologii” 2017, t. 39, s. 117–148; M. Mirecki, *Isolacja penitencjarna a prawo do wolności religii w teorii i praktyce*, „Civitas Hominibus” 2022, nr 7, s. 51–61; J. Krzywkowska, *Prawo osadzonych do korzystania z usług religijnych w dobie pandemii COVID-19*, „Studia Prawnoustrojowe” 2022, nr 55, s. 147–158.

w art. 106 Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy⁸ oraz przepisach wykonawczych⁹, jak np. prawo do wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych oraz bezpośredniego uczestniczenia w nabożeństwach odprawianych w zakładzie karnym w dni świąteczne i słuchania nabożeństw transmitowanych przez środki masowego przekazu, a także do posiadania niezbędnych w tym celu książek, pism i przedmiotów; prawo do uczestniczenia w prowadzonym w zakładzie karnym nauczaniu religii, brania udziału w działalności charytatywnej i społecznej Kościoła lub innego związku wyznaniowego, a także do spotkań indywidualnych z duchownym Kościoła lub innego związku wyznaniowego, do którego należy skazany. Wszystkie te elementy realizowane są jednak w trakcie życia osoby pozbawionej wolności.

Na marginesie należy jedynie zwrócić uwagę, że uprawnienia w zakresie korzystania z wolności religii skazanego i tymczasowo aresztowanego mogą się różnić. Wynika to z treści art. 214 § 1¹⁰ w zw. z art. 209 k.k.w.¹¹ Również przepisy art. 32 ust. 1 (dotyczącego osób tymczasowo aresztowanych)¹² i art. 32 ust. 2 (dotyczącego osób skazanych)¹³ Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej¹⁴, które utraciły moc obowiązującą z dniem 1 września 1998 roku w związku z wejściem w życie k.k.w.¹⁵, różnicowały prawa tych osób. Nie wchodząc w szczegóły, które pozostają poza zakresem tego artykułu, ogólnie należy stwierdzić, że

8 Tekst jedn. Dz. U. z 2023 r. poz. 127 (dalej: k.k.w.).

9 Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 września 2003 r. w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych w zakładach karnych i aresztach śledczych, Dz. U. Nr 159 poz. 1546.

10 Przepis ten stanowi: „Poza wyjątkami przewidzianymi w przepisach niniejszego rozdziału, tymczasowo aresztowany korzysta co najmniej z takich uprawnień, jakie przysługują skazanemu odbywającemu karę pozbawienia wolności w systemie zwykłym w zakładzie karnym typu zamkniętego i nie stosuje się do niego ograniczeń innych niż te, które są konieczne do zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania karnego, utrzymania porządku i bezpieczeństwa w areszcie śledczym oraz zapobieżenia wzajemnej demoralizacji tymczasowo aresztowanych”.

11 Przepis ten stanowi: „do wykonywania tymczasowego aresztowania stosuje się odpowiednio przepisy odnoszące się do wykonywania kary pozbawienia wolności, ze zmianami wynikającymi z przepisów niniejszego rozdziału”, czyli rozdziału XV k.k.w., który nosi tytuł *Tymczasowe aresztowanie*.

12 Przepis ten brzmiał: „Osoby tymczasowo aresztowane mogą wykonywać praktyki religijne i uczestniczyć we Mszy św. transmitowanej przez środki masowego przekazywania oraz, za zgodą organu, do którego dyspozycji pozostają, korzystać z indywidualnej posługi religijnej”.

13 Przepis ten brzmiał: „Osobom skazanym zapewnia się możliwość wykonywania praktyk religijnych, korzystania z posług religijnych oraz uczestniczenia we Mszy św. odprawianej w niedziele i święta w odpowiednio przystosowanym pomieszczeniu w zakładzie, w którym przebywają. Osobom, które nie mogą uczestniczyć we Mszy św. odprawianej na terenie zakładu, należy zapewnić możliwość wysłuchania Mszy św. transmitowanej przez środki masowego przekazywania”.

14 Tekst jedn. Dz. U. z 2023 r. poz. 1966.

15 Zob. art. 257 § 2 pkt 2 lit. b k.k.w.

Prawo do pochówku osoby pozbawionej wolności

osoby tymczasowo aresztowane mogą korzystać z wolności religijnej w nieco mniejszym zakresie niż skazani¹⁶.

Pomimo że skutkiem śmierci człowieka jest wygaśnięcie podmiotowości prawnej osoby fizycznej, w tym zmiana w sytuacji prawnej jego ciała, to pewne prawa zmarłego i jego wola nadal winny być respektowane¹⁷, co wynika z przyrodzonej i niezbywalnej godności człowieka. Przmiot godności odnosi się do człowieka ze względu na fakt jego istnienia. Trzeba uznać, że właśnie dzięki niej zwłok ludzkich nie można zredukować do poziomu martwej materii czy rzeczy (choć nie stanowią rzeczy w techniczno-prawnym znaczeniu tego słowa), w stosunku do której zastosowanie mogą znaleźć przepisy dotyczące prawa własności czy posiadania¹⁸. Jeżeli bowiem szacunek należy się ludzkiemu ciału za życia, to logicznym następstwem jest przyznanie tego szacunku także zwłokom człowieka¹⁹. Jak zauważył SN w uchwale z dnia 29 czerwca 2016 r.²⁰, obowiązek poszanowania zwłok i szczątków ludzkich jest „traktowany powszechnie, także w praktyce społecznej, pełnej godności wobec ciała osoby zmarłej, jako aksjomatyczna powinność moralna, wywodzona także z niektórych norm prawnych. Chodzi w szczególności o przepisy dotyczące ochrony dóbr osobistych w postaci

- 16 Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych w zakładach karnych i aresztach śledczych w § 6 stanowi, że jego przepisy stosuje się odpowiednio do zasad wykonywania praktyk i posług religijnych oraz korzystania z tych posług przez tymczasowo aresztowanych, chyba że organ, do którego dyspozycji tymczasowo aresztowany pozostaje, ograniczy lub określi sposób korzystania przez tymczasowo aresztowanego z prawa do kontaktowania się z kapłanem wykonującym posługi religijne lub osobą go zastępującą (innym duchownym) bądź osobami służącymi mu pomocą, o których mowa w § 3 ust. 3 rozporządzenia.
- 17 Jak wskazuje Adam Jakuszewicz: „w świetle utrwalonego orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka elementem prawa do poszanowania życia prywatnego jednostki jest prawo do rozwoju i wyrażania własnej osobowości, także poprzez podejmowanie decyzji dotyczących własnego pogrzebu, mimo że odnoszą się one do okresu, w którym życie zainteresowanej jednostki dobieganie końca”, A. Jakuszewicz, *Problematyka pochówków oraz kultu zmarłych w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka* [w:] *Non omnis moriar. Osobiste i majątkowe aspekty prawne śmierci człowieka. Zagadnienia wybrane*, red. J. Gołaczyński i in., Wrocław 2015, s. 342. Należy również wskazać art. 78 ust. 2–3 Ustawy z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych, tekst jedn. Dz. U. z 2022 r. poz. 2509. Zgodnie z tymi przepisami, jeżeli twórca nie wyraził innej woli, po jego śmierci z powództwem o ochronę autorskich praw osobistych zmarłego może wystąpić małżonek, a w jego braku kolejno: zstępni, rodzice, rodzeństwo, zstępni rodzeństwa. Ponadto, jeżeli twórca nie wyraził innej woli, wymienione osoby są uprawnione w tej samej kolejności do wykonywania autorskich praw osobistych zmarłego twórcy.
- 18 Zob. J. Haberko, *Koniec życia człowieka a kres podmiotowości prawnej. Kilka uwag na temat czy prawnik i lekarz rozumieją się „stwierdzając zgon”*, „Prawo i Medycyna” 2007, nr 2, s. 77. Szerzej na ten temat zob. T. Gardocka, *Czy zwłoki ludzkie są rzeczą i co z tego wynika?* [w:] *Non omnis moriar. Osobiste...*, dz. cyt., s. 268–280; T. Gardocka, D. Jagiello, *Zwłoki ludzkie w świetle polskiego prawa*, „Studia Prawnoustrojowe” 2023, nr 61, s. 49–62.
- 19 Szerzej na ten temat zob. np. P. Morciniec, *Ludzkie zwłoki jako obiekt badawczy: dowolność działań czy normowanie?*, „Diametros” 2009, nr 19, s. 79–80, 83–86.
- 20 Sygn. akt III CZP 24/16, Legalis nr 1469246.

kultu osoby zmarłej oraz prawa do grobu, przepisy prawa medycznego i inne przepisy”. Wymienione przepisy, także ich sądowa interpretacja i stosowanie, są przesycane szacunkiem dla zmarłych, w związku z czym pozwalają naruszać zwłoki tylko w sytuacjach wyjątkowych, wyraźnie normowanych przez ustawę.

Niemniej człowiek w stosunku do własnego ciała i rozporządzania nim na wypadek swojej śmierci ma ograniczone możliwości decyzyjne. Może zadysponować ciałem w zakresie złożenia sprzeciwu odnośnie do pobrania komórek, tkanek lub narządów ze swoich zwłok w celu ich przeszczepienia bądź pobrania komórek lub tkanek w celu ich zastosowania u ludzi²¹. Może złożyć pisemne oświadczenie o przekazaniu swoich zwłok uczelni medycznej lub innej uczelni prowadzącej działalność dydaktyczną i naukową w zakresie nauk medycznych, lub federacji podmiotów systemu szkolnictwa wyższego i nauki prowadzącej działalność naukową w zakresie nauk medycznych²². Nie może jednak wyrazić skutecznie sprzeciwu wobec wykonania obdukcji lub sekcji zwłok w sytuacjach, w których ich przeprowadzenie jest obowiązkowe²³. Brak również regulacji, mocą których jednostronne dyspozycje (oświadczenia woli) osoby żyjącej, wydane na wypadek śmierci, a dotyczące miejsca, sposobu i formy dokonania jej pochówku, wywoływałyby określone skutki prawne, a tym samym stanowiłyby o możliwości ich przymusowego wykonania²⁴. Wyjątkiem jest polecenie testamentowe.

Analizy przeprowadzone w tym artykule mają na celu zweryfikowanie hipotezy, że na realizację prawa do pochówku osoby pozbawionej wolności ma (a przynajmniej powinna mieć) znaczący wpływ wolność religijna i poczynione przez tę osobę dyspozycje na wypadek śmierci, zwłaszcza gdy obowiązek organizacji pogrzebu tej osoby spoczywa na zakładzie karnym lub areszcie śledczym. Innymi słowy, pochówek ten winien być zgodny z wyznawanymi przez tę osobę zasadami religijnymi lub z przekonaniami w sprawach religii²⁵.

21 Zob. art. 5. ust. 1 Ustawy z dnia 1 lipca 2005 r. o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów, tekst jedn. Dz. U. z 2023 r. poz. 1185.

22 Zob. art. 10 ust. 6 ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych. P. Księżak, W. Robaczyński, *Dysponowanie zwłokami ludzkimi dla celów naukowych i medycznych*, „Państwo i Prawo” 2015, nr 1, s. 59–69; D. Krekora-Zajac, *Akt donacji zwłok ludzkich (uwagi „de lege lata” i „de lege ferenda”)*, „Państwo i Prawo” 2017, nr 11, s. 85–98; T. Gardocka, *Zwłoki ludzkie w kontekście pobrania komórek, tkanek i narządów w celach transplantacyjnych i nie tylko*, „Medyczna Wokanda” 2011, nr 3, s. 93–100; M. Nesterowicz, K. Śliwka, *Pobieranie ze zwłok komórek, tkanek i narządów do celów badań naukowych – problemy prawne i medyczne*, „Prawo i Medycyna” 2009, nr 4, s. 5–12.

23 Zob. art. 31 ust. 4 Ustawy z dnia 15 kwietnia 2011 r. o działalności leczniczej, tekst jedn. Dz. U. z 2024 r. poz. 799 oraz art. 33 ust. 2 pkt 6 i 7 Ustawy z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi, tekst jedn. Dz. U. z 2024 r. poz. 924. Zgodnie z wyrokiem SN z dnia 9 lutego 2011 r. (sygn. akt V CSK 256/10, Legalis nr 338437): „pobranie podczas sekcji zwłok fragmentów tkanek i narządów ludzkich oraz odmowa ich wydania nie stanowi naruszenia dobra osobistego w postaci kultu pamięci osoby zmarłej”.

24 Zob. S. Rudnicki, *Prawo do grobu...*, dz. cyt., s. 49–55.

25 Jak stwierdzają Jacek Sobczak i Maria Gołda-Sobczak: „wola zmarłego winna być także szanowana w aspekcie ceremonii wyznaniowych”, J. Sobczak, M. Gołda-Sobczak, *Prawo do grobu jako problem*

Prawo do pochówku osoby pozbawionej wolności

Weryfikacja wspomnianej hipotezy zostanie dokonana za pomocą metody dogmatyczno-prawnej, polegającej na badaniu obowiązujących źródeł prawa, judykatury i literatury przedmiotu dotyczących analizowanych w publikacji zagadnień.

I. PRAWO DO POCHÓWKU ZGODNEGO Z WŁASNYMI PRZEKONANIAMI JAKO ELEMENT WOLNOŚCI RELIGIJNEJ

Wolność religijna przysługuje jednostce ze względu na to, że jest człowiekiem²⁶, niezależnie od jakichkolwiek cech różnicujących, a więc także osobom pozbawionym wolności. Wolność religijna jest wartością obiektywną i uniwersalną, której istoty nie wyznacza subiektywne upodobanie prawodawcy. Jej źródłem jest godność człowieka (art. 30 Konstytucji RP). Izolacja penitencjarna oraz przebywanie w zamknięciu i podleganie systemowi więziennictwa nie oznaczają utraty praw podmiotowych osoby pozbawionej wolności (art. 4 § 2 k.k.w. w zw. z art. 3 k.k.²⁷, art. 2 ust. 2 pkt 3 ustawy o Służbie Więziennej²⁸ czy reguła 29 Europejskich Reguł Więziennych²⁹). Zagwarantowanie szerokiej ochrony wolności religijnej w naturalnych warunkach wymusza na prawodawcy wprowadzenie równie szerokiej ochrony możliwości realizacji wolności sumienia i religii także w warunkach izolacji³⁰.

Można przyjąć, że wolność religii to wolność wyznawania lub przyjmowania religii według własnego uznania. Obejmuje ona także wolność uzewnętrzniania swych przekonań religijnych indywidualnie lub grupowo, publicznie lub prywatnie, a także uprawiania kultu i uczestniczenia w obrzędach. Co szerzej należy rozumieć także jako możliwość decydowania o miejscu, formie i sposobie przeprowadzenia swojego pogrzebu. Wolność ta realizuje się również przez modlitwę,

kulturowy i prawny, „Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 2018, nr 1, s. 209.

²⁶ Zob. J. Sobczak, M. Gołda-Sobczak, *Wolność sumienia i wyznania jako prawo człowieka*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia” 2012, t. 21, s. 27–65.

²⁷ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, tekst jedn. Dz. U. z 2024 r. poz. 17.

²⁸ Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej, tekst jedn. Dz. U. z 2023 r. poz. 1683. Zgodnie ze wskazanym przepisem do podstawowych zadań Służby Więziennej należy „zapewnienie osobom skazanym na karę pozbawienia wolności lub tymczasowo aresztowanym, a także osobom, wobec których są wykonywane kary pozbawienia wolności i środki przymusu skutkujące pozbawieniem wolności, przestrzegania ich praw, a zwłaszcza humanitarnych warunków bytowych, poszanowania godności, opieki zdrowotnej i religijnej”.

²⁹ Zalecenie Rec(2006)2-rev Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie europejskich reguł więziennych, przyjęte przez Komitet Ministrów w dniu 11 stycznia 2006 r. na 952 posiedzeniu zastępców ministrów oraz zweryfikowane i zmienione przez Komitet Ministrów w dniu 1 lipca 2020 r. na 1380 posiedzeniu zastępców ministrów, coe.int, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016809ee581 [dostęp: 3.10.2024].

³⁰ Zob. np. P. Sobczyk, *Konstytucyjne „prawo osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują”* [w:] *Wolność sumienia i religii osób pozbawionych wolności...*, dz. cyt., s. 90, 95.

praktykowanie i nauczanie. Wolność religii obejmuje też posiadanie świątyń i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących oraz prawo osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują (art. 53 ust. 2 Konstytucji RP).

„Wolność religii została zatem określona w sposób bardzo szeroki, uwzględniający wszystkie aspekty jej przejawiania”³¹. Termin „wolność religii” należy rozumieć zarówno w aspekcie pozytywnym – jako możliwość przyjmowania i uzewnętrzniania swoich przekonań religijnych oraz światopoglądowych – jak i w aspekcie negatywnym, jako możliwość zachowania milczenia w tych kwestiach, czego nierozłącznym elementem jest zakaz zmuszania kogokolwiek do uczestniczenia bądź nieuczestniczenia w praktykach religijnych oraz zakaz zmuszania przez organy władzy publicznej do ujawnienia swojego światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania (art. 53 ust. 6 i 7 Konstytucji RP).

Uznając wolność religijną za jedno z podstawowych praw podmiotowych, wskazać należy, że państwo nie jest ani jej twórcą, ani jej nie nadaje, niemniej ciąży na nim obowiązek jej respektowania, ochrony oraz zabezpieczenia, co wynika wprost z charakteru tej wolności, w pewnych aspektach (np. prawa do pochówku) po śmierci jednostki. Marek Bielecki traktuje prawo do pochówku jako praktyczną formę realizacji wolności religijnej³². W tym kontekście prawo to jest konsekwencją poszanowania podstawowej wartości decydującej o istocie człowieczeństwa, to znaczy przyrodzonej, niezbywalnej i nienaruszalnej godności człowieka. A ponieważ wolność sumienia i wyznania realizuje się nie tylko w aspekcie wewnętrznym, osobistym, ale też jako uzewnętrznianie pewnych zachowań w przestrzeni półprywatnej czy publicznej, to ten jej wymiar musi być regulowany prawem, zwłaszcza w przypadku osób pozbawionych wolności.

W tym miejscu należy podkreślić, że prawo do pochówku zgodnego z wyznawanymi zasadami religijnymi lub z przekonaniami w sprawach religii nie zostało wprost wymienione w katalogu uprawnień osoby pozbawionej wolności, mieszczącym się w art. 106 k.k.w. i rozporządzeniach wykonawczych. Uprawnienie to nie wynika także wprost z przepisów ustaw indywidualnych regulujących stosunek państwa polskiego do poszczególnych Kościołów i innych związków wyznaniowych³³. W polskim systemie prawnym gwarantuje je jedynie przepis

31 W. Skrzydło, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2013, s. 63.

32 Zob. M. Bielecki, *Prawo do godnego pochówku jako realizacja wolności religijnej osoby ludzkiej cz. I*, copch.pl. <https://copch.pl/baza-wiedzy/prawo-do-godnego-pochowku-jako-realizacja-wolnosc-religijnej-osoby-ludzkiej-cz-i> [dostęp: 28.09.2024].

33 Są to następujące ustawy: Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej; Ustawa z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, tekst jedn. Dz. U. z 2023 r. poz. 544; Ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej, tekst jedn. Dz. U. z 2023 r. poz. 598; Ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej, tekst jedn. Dz. U. z 2015 r. poz. 483; Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego

Prawo do pochówku osoby pozbawionej wolności

art. 2 pkt 12 w związku z art. 7 Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania³⁴, który stanowi, że korzystając z wolności sumienia i wyznania, jednostka (każdy człowiek) może otrzymać pochówek zgodny z wyznawanymi zasadami religijnymi lub z przekonaniami w sprawach religii.

Jak wskazano w orzecznictwie, prawo do grobu ma charakter dwojaki: osobisty i majątkowy³⁵. Do uprawnień osobistych zaliczono przede wszystkim pochowanie po śmierci zwłok w wybranym przez zmarłego miejscu, jeżeli ten takiego wyboru dokonał, w grobie jednoosobowym lub rodzinnym (wieloosobowym) obok zwłok osób bliskich zmarłemu. Uprawnienia majątkowe do grobu odnoszą się do opłat za nabycie miejsca na cmentarzu, kosztów urządzenia grobu, prawa do naziemnych części grobu, tj. nagrobka, płyty grobowej, obramowania. Zdaniem SN elementy majątkowe mają jednak charakter drugorzędny. Prowadzi to do wniosku, że prawo do pochowania i do grobu nie mogą być traktowane rozdzielnie, gdyż byłoby to sztuczne. Prawo do grobu w tej sytuacji ma charakter służebny, będąc ściśle związanym z prawem do pochowania. Nie może jednak pełnić swej funkcji bez prawa do pochowania zwłok³⁶. Przy czym odnośnie do prawa do pochowania zwłok uwagę zwraca

w Rzeczypospolitej Polskiej, tekst jedn. Dz. U. z 2022 r. poz. 2616; Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Chrześcijan Baptystów w Rzeczypospolitej Polskiej, tekst jedn. Dz. U. z 2023 r. poz. 1847; Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego w Rzeczypospolitej Polskiej, tekst jedn. Dz. U. z 2023 r. poz. 85; Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Polskokatolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, tekst jedn. Dz. U. z 2023 r. poz. 51; Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej, tekst jedn. Dz. U. z 2023 r. poz. 8; Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej, tekst jedn. Dz. U. z 2023 r. poz. 47; Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego w Rzeczypospolitej Polskiej, tekst jedn. Dz. U. z 2015 r. poz. 13; Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Gmin Wyznaniowych Żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej, tekst jedn. Dz. U. z 2014 r. poz. 1798; Ustawa z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Karaïmskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 1936 r. Nr 30 poz. 241 ze zm.; Ustawa z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 1936 r. Nr 30 poz. 240 ze zm. oraz rozporządzenie prezydenta RP z mocą ustawy – Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o stosunku Państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nieposiadającego hierarchii duchownej, Dz. U. z 1928 r. Nr 38 poz. 363 ze zm.

³⁴ Tekst jedn. Dz. U. z 2023 r. poz. 265.

³⁵ Zob. wyrok SN z dnia 13 lutego 1970 r. sygn. akt I CR 25/79, „OSNCP” 1979, nr 10 poz. 195, Legalis nr 21327, który zapoczątkował stałą linię orzecniczą SN w tym zakresie. Krytycznie: P. Walczak, *O nowe prawo do grobu? Glosa krytyczna do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 24 czerwca 2019 roku, III CSK 267/17*, „Forum Prawnicze” 2020, nr 1, s. 91–99; D. Kaczan, *Majątkowe prawo do grobu a prawo osobiste do kultu pamięci osoby zmarłej. Glosa do wyroku SN z dnia 24 czerwca 2019 r. III CSK 267/17*, „Państwo i Prawo” 2022, nr 1, s. 162–168.

³⁶ Zob. wyrok składu siedmiu sędziów Izby Cywilnej SN z dnia 11 grudnia 1990 r. sygn. akt III CRN 455/90 [niepubl.]. Podobnie wyrok SN z dnia 3 grudnia 2010 r. sygn. akt I CSK 66/10, LEX nr 738085. Zob. także S. Rudnicki, *Glosa do wyroku SN z dnia 8 listopada 2007 r. III CSK 151/07*, „OSP” 2009, nr 1, s. 49.

istnienie dwóch kierunków orzecznich. Pierwszy akcentuje wolę zmarłego³⁷ wyrażoną za życia, jako rozstrzygającą na rzecz ewentualnej przyszłej ochrony osób, które tę wolę będą realizować³⁸. Drugi kierunek kładzie nacisk na charakter relacji łączącej zmarłego z osobą decydującą o jego pochówku³⁹.

Kolejność uprawnionych do podejmowania decyzji o sposobie pochówku reguluje art. 10 ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych. Zgodnie z ust. 1 tego artykułu prawo pochowania zwłok ma rodzina osoby zmarłej (pozostały małżonek, krewni zstępni, krewni wstępni, krewni boczni do czwartego stopnia pokrewieństwa, powinowaci w linii prostej do pierwszego stopnia), ale także osoby, które do tego dobrowolnie się zobowiązują. Podmioty te nie dysponują zwłokami i nie przysługuje im również prawo do rozporządzania poszczególnymi częściami ciała zmarłego. Członkom rodziny bądź ewentualnie innym osobom, które się do tego zobowiązują, przysługuje jedynie prawo do pochówku zmarłego. Skoro przepis art. 10 ust. 1 ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych dotyczy prawa osobistego, to musi podlegać reżimowi ochrony dóbr osobistych (art. 24 § 1 k.c.)⁴⁰. Zdaniem SN wynika z tego, że każda z osób wymienionych w tym przepisie władna jest przystąpić do wykonania prawa pochowania, a inna

- 37 Przeciw traktowaniu woli zmarłego jako podstawy prawa do pochowania S. Rudnicki, *Prawo do grobu...*, dz. cyt., s. 54–55.
- 38 Tak np. wyrok SN z dnia 19 listopada 2020 r. sygn. akt II CSK 30/19, Legalis nr 2498385 – „o miejscu grobu decyduje ten bliski, który działa najbardziej w zgodzie z wolą zmarłego”; wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 22 lipca 2020 r. sygn. akt I ACa 743/19, Legalis nr 2502469 – „należy bowiem podkreślić istotne znaczenie wyrażonej za życia woli zmarłego co do miejsca pochowania w ramach ewentualnej przyszłej ochrony osób, które tę wolę będą realizować po śmierci osoby”.
- 39 Tak np. wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 3 kwietnia 2019 r. sygn. akt I ACa 525/18, Legalis nr 2282158 – „ani art. 23 kodeksu cywilnego, ani art. 10 ust. 1 ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych nie uzależniają prawa do współdecydowania o grobie od wykazania się tytułem spadkobrania, lecz istnieniem więzi emocjonalnej lub rodzinnej”; wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 19 maja 2022 r. sygn. akt I ACa 79/21, LEX nr 3579706 – „nie można oczywiście mówić o prawach osoby nieżyjącej, ale te w sposób pośredni realizowane są poprzez wykonywanie przez osoby bliskie kultu osoby zmarłej. Przy realizacji tego prawa nie sposób pominąć wyrażonej za życia woli osoby pochowanej, a także relacji między nią a osobą dochodzącą swoich praw do grobu”; wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 18 czerwca 2018 r. sygn. akt I ACa 234/18, Legalis nr 1834713 – „podjęcie przez konkubenta decyzji o pochówku konkubiny nie jest bezprawne, bowiem mieści się w hipotezie przepisu art. 10 ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych”. Zob. też J. Haberko, *Realizacja kultu pamięci bliskiej osoby zmarłej w zakresie decydowania o sposobie pochówku osoby pozostającej w związku partnerskim* [w:] *Non omnis moriar. Osobiste...*, dz. cyt., s. 310–324.
- 40 Zob. wyrok SN z dnia 31 marca 1980 r. sygn. akt II CR 88/80, Legalis nr 21960; wyrok SN z dnia 23 września 2009 r. sygn. akt I CSK 346/08, Legalis nr 182027; uchwała składu siedmiu sędziów Izby Kontroli Nadzwyczajnej i Spraw Publicznych SN z dnia 22 października 2019 r. sygn. akt I NSNZP 2/19, Legalis nr 2236263. Stąd też spór między osobami, którym przysługuje prawo pochowania zwłok i prawo ekshumacji, nie może być rozstrzygnięty w postępowaniu administracyjnym. Skoro prawo pochowania osoby zmarłej wraz z prawem do ekshumacji oraz pamięć o niej stanowi dobro osobiste, chronione przepisami prawa cywilnego, to do ochrony dóbr osobistych powołany jest sąd powszechny. Tak wyroki NSA z dnia 22 października 2009 r. sygn. akt II OSK 1620/08, LEX nr 571872 i z dnia 29 listopada 2011 r. sygn. akt II OSK 1646/10, LEX nr 1151971.

Prawo do pochówku osoby pozbawionej wolności

z osób należących do tego kręgu może skutecznie domagać się stosownego zaniechania jedynie wtedy, gdy wspomniane działanie przedstawia się jako bezprawne⁴¹. Jak stwierdza Paweł Sularz, „za bezprawny należy uznać przede wszystkim pochówek niezgodny z wolą zmarłego”⁴².

W wyroku Sądu Najwyższego z dnia 17 lutego 2016 r. podkreślono, że „w ujęciu art. 24 k.c. bezprawność naruszenia jest rozumiana obiektywnie, co oznacza, że nie ma znaczenia, czy naruszyciel miał wiedzę, że swoim postępowaniem narusza czyjeś prawo. Samo zapatrywanie osoby, której zarzucono naruszenie dobra osobistego, że nie naruszyła niczyjego prawa, nie niweluje bezprawności działania ani nie usuwa przesłanki do oczekiwania naprawienia skutków tej bezprawności. Ochrona polegająca na usunięciu skutków naruszenia dobra osobistego nie została bowiem uzależniona od świadomości ani winy naruszającego”⁴³.

Kolejność określona w art. 10 ust. 1 ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych wprawdzie ma znaczenie, jednak okoliczności faktyczne sprawy, a w szczególności relacje zmarłego przed śmiercią z poszczególnymi osobami wymienionymi w tym przepisie, a także wyrażona przez niego wola co do miejsca, sposobu i formy pochówku, mogą przemawiać za przyznaniem pierwszeństwa prawom innym członków rodziny niż ci, którzy zostali wymienieni w przepisie w pierwszej kolejności⁴⁴. Oznacza to, że w zwykłej sytuacji będzie należało przyznać pierwszeństwo tej osobie, której intencja pozostaje w zgodzie z wolą osoby zmarłej. Nie oznacza to jednak, że zasada ta pozbawiona jest wyjątków⁴⁵.

Wola zmarłego co do miejsca, sposobu (np. poprzez spopielenie) i formy (religijna albo świecka) pochówku nie jest wyrażana w postaci oświadczenia woli (poza przypadkiem, gdy przybiera formę polecenia testamentowego – art. 982 k.c.⁴⁶)

⁴¹ Zob. wyrok SN z dnia 7 czerwca 1966 r. sygn. akt I CR 346/65, LEX nr 5998. Należy jednak odnotować kolejny wyrok SN, w którym doprecyzował on, że: „w myśl art. 10 ust. 1 ustawy z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (Dz. U. Nr 11 poz. 62 ze zm.), który to przepis ustala kolejność osób uprawnionych do pochowania zwłok, prawo pochowania zwłok danej osoby przysługuje osobie wymienionej w dalszej kolejności (np. krewnym w linii bocznej) dopiero wtedy, gdy brak jest osoby wymienionej w bliższej kolejności albo gdy osoba ta prawa tego nie chce lub nie może wykonać”. Wyrok SN z dnia 25 września 1972 r. sygn. akt II CR 353/72, „OSNCP” 1973, nr 6 poz. 109, Legalis nr 16549. Podobnie wyrok SN z dnia 11 listopada 1976 r. sygn. akt II CR 415/76, LEX nr 7870.

⁴² P. Sularz, *Cmentarze w Polsce. Zagadnienia administracyjnoprawne*, Warszawa 2022, s. 246.

⁴³ Sygn. akt III CSK 84/15, LEX nr 1992040.

⁴⁴ Zob. wyrok SN z dnia 23 maja 1975 r. sygn. akt II CR 193/75, „OSPika” 1977, nr 1 poz. 5, Legalis nr 1045517.

⁴⁵ Zob. wyrok SN z dnia 19 listopada 2020 r. sygn. akt II CSK 30/19, Legalis nr 2498385.

⁴⁶ Polega ono, zgodnie z art. 982 k.c., na nałożeniu na spadkobiercę lub na zapisobiercę obowiązku oznaczonego działania lub zaniechania, nie czyniąc nikogo wierzycielem. W przypadku ustanowienia wykonawcy testamentu wykonanie polecenia należy też do obowiązków tego ostatniego (art. 988 § 1 k.c. *in fine*). Jak się przyjmuje w doktrynie, przedmiotem polecenia może być m.in. sprawienie pogrzebu w danej formie, pochowanie w określonym miejscu czy wystawienie odpowiedniego nagrobka. Polecenie to musi być zamieszczone w testamentie, przybiera więc postać rozrządzenia ostatniej woli. M. Pazdan, *Ustanie zdolności prawnej...*, dz. cyt., s. 1066–1067. Zob. też wyrok Sądu

i nie musi spełniać warunków jego ważności⁴⁷. W związku z tym nie mają tu także zastosowania żadne wymagania formalne, których celem jest m.in. weryfikacja, czy oświadczenie zostało rzeczywiście złożone, oraz uniknięcie sytuacji, w których do złożenia oświadczenia mogłoby dojść przy braku świadomości lub swobody, błędu, podstępny czy groźby. Człowiek podejmujący za życia decyzję o miejscu, formie i sposobie przeprowadzenia swojego pochówku może zatem wyrazić swoją wolę w dowolny sposób (np. ustnie, pisemnie, w testamencie, w rozmowie telefonicznej), także w postaci elektronicznej (SMS, e-mail). Ewentualna zmiana wyrażonej w ten sposób woli jest dopuszczalna i może być dokonana również w dowolny sposób, byleby tylko można ustalić, jak ostatecznie kształtuje się wola zmarłego co do jego pochówku. Wola zmarłego w wyżej wymienionym zakresie co do zasady ma wyłącznie charakter moralnego zobowiązania określonej osoby do zorganizowania pogrzebu w ustalonym miejscu i formie, i w określony sposób, a zarazem zobowiązania innych wyprzedzających tę osobę w kolejności ustawowej do ustąpienia jej tego prawa. Nie da się jednak takiego zobowiązania wyegzekwować.

Nie można jednak pominąć faktu, że polski system prawny zna sytuacje, w których wola zmarłego w zakresie praw niemajątkowych jest prawnie wiążąca. W szczególności dotyczy to umieszczenia w treści testamentu polecenia z nałożeniem na wykonawcę testamentu obowiązku realizacji tego polecenia⁴⁸, najlepiej z zabezpieczeniem środków finansowych w postaci zapisu. Jest to, co prawda, najpewniejszy prawnie sposób, co nie znaczy, że zapewniający pełne poszanowanie woli zmarłego ze względu na kontrowersje związane z kwestią, czy polecenie testamentowe stanowi źródło powstania stosunku prawnego, a jeśli tak, to jakiego.

Przyjmując, że polecenie jest zobowiązaniem naturalnym (niezupełnym), to takie stosunki zobowiązaniowe charakteryzują się niemożliwością dochodzenia od dłużnika należnego świadczenia na drodze sądowej. Niewykonanie polecenia nie powoduje zatem dla zobowiązanego sankcji, ponieważ choć określony krąg podmiotów może domagać się od niego powinienego zachowania się wynikającego z polecenia, to podmioty te

Apelacyjnego w Warszawie z dnia 23 lutego 2006 r. sygn. akt I ACa 890/05, „OSA” 2008, nr 2 poz. 14, LEX nr 219053.

47 J. Haberko, D. Ossowska, *Podejmowanie decyzji o sposobie pochówku*, „Themis Polska Nova” 2012, nr 1, s. 99.

48 Z treści art. 988 k.c. wynika, że testator może również powierzyć wykonawcy testamentu „realizację swojej ostatniej woli obejmującej zadbanie o kremację zwłok lub – wprost przeciwnie – zapobieżenie kremacji zwłok albo o przekazanie zwłok na cele naukowe, jak również zobowiązać wykonawcę testamentu do publikacji określonej treści nekrologu oraz dokonanie pochówku w miejscu i w sposób doprecyzowany w testamencie”. K. Skubisz-Kępka, *Komentarz do art. 988 [w:] Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 6: *Spadki*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, s. 467.

Prawo do pochówku osoby pozbawionej wolności

nie mogą korzystać z przymusu państwowego dla wyegzekwowania takiego zachowania, gdyż jego obowiązek pozostaje jedynie w sferze moralnej⁴⁹.

Przyjmując zaś, że polecenie w testamencie nie powoduje powstania zobowiązania naturalnego, przede wszystkim z tego powodu, że k.c. daje możliwość dochodzenia wykonania polecenia przed sądem i jego wyegzekwowania przy pomocy przymusu państwowego (art. 985), z wyjątkiem przypadków, gdy polecenie ma na celu wyłącznie korzyść obciążonego poleceniem⁵⁰, to na podmiocie zobowiązanym spoczywa odpowiedzialność za wykonanie polecenia⁵¹. Ustanowienie wykonawcy testamentu daje zatem w tym zakresie większe poczucie spełnienia woli testatora niż pozostawienie polecenia bez tego rozrządzenia testamentowego⁵².

W związku z faktem, że w Polsce większość cmentarzy ma charakter wyznaniowy, możliwa jest sytuacja, w której w gminie nie funkcjonuje cmentarz komunalny. W takiej sytuacji zarząd cmentarza wyznaniowego ma obowiązek umożliwić pochowanie na tym cmentarzu, bez jakiegokolwiek dyskryminacji, osób zmarłych innego wyznania lub niewierzących. Zwłoki tych osób powinny

⁴⁹ Zob. postanowienie SN z dnia 19 kwietnia 2002 r. sygn. akt III CZP 19/02, „OSP” 2003, nr 10 poz. 123, LEX nr 74583, w którym SN stwierdził, że „zarówno gdy chodzi o polecenie przy darowiźnie, jak i przy poleceniu testamentowym, określony krąg podmiotów może domagać się od obciążonego odpowiedniego zachowania się wynikającego z treści polecenia, jednak podmioty te nie mogą skorzystać z przymusu państwowego w celu zmuszenia obciążonego do takiego zachowania się. [...] Stosunek łączący obdarowanego obciążonego poleceniem oraz osobę odnoszącą korzyść z tego polecenia ma charakter zobowiązania naturalnego”.

⁵⁰ Tak P. Księżak, *Żądanie wykonania polecenia*, „Przegląd Sądowy” 2006, nr 4, s. 49. Autor ten stoi na stanowisku, że: „na skutek polecenia nie powstaje zobowiązanie naturalne (brak jest wierzyciela), natomiast wskazane w ustawie podmioty mogą żądać wykonania polecenia. Żądanie to może być realizowane w drodze powództwa, a następnie egzekwowane za pomocą przymusu państwowego. Wynika to wprost z przepisów i brak miejsca na inną wykładnię. Nie może budzić wątpliwości, że polecenie nakłada na obciążonego obowiązek prawny, a nie moralny”.

⁵¹ Wola testatora co do jego pogrzebu, w tym miejsca, sposobu i formy pochówku, zgodnie z zapatrywaniem Michała Niedośpiał, jest samoistnym rozrządzeniem testamentowym niebędącym poleceniem, aczkolwiek wiążącym prawnie: „rozrządzenia (postanowienia) co do pogrzebu i grobu mają charakter samoistnych rozrządzeń (postanowień) prawnych, a nie polecenia w sensie techniczno-prawnym. Ta dystynkcja prawna ma charakter drugorzędny wobec przyjętej tezy, że rozrządzenia te (postanowienia) mają moc prawną, są rozrządzeniami prawnymi, a nie poza prawnymi (moralnymi). Przy stanowisku, że są to samoistne rozrządzenia (postanowienia) testamentowe stosuje się do nich w drodze analogii przepisy o poleceniu (art. 982–985 k.c.)”, M. Niedośpiał, *Glosa do wyroku SA w Warszawie z 23.02.2006 r. I ACa 890/05*, „OSA” 2010, nr 1, s. 65.

⁵² Szerzej na ten temat zob. G. Górczyński, *Istota polecenia testamentowego i jego zaskarżalność* [w:] *Non omnis moriar. Osobiste...*, dz. cyt., s. 281–297; J. Turlukowski, *Instytucja polecenia testamentowego w prawie krajów Wspólnoty Niepodległych Państw na tle prawa polskiego* [w:] *Non omnis moriar. Osobiste...*, dz. cyt., s. 794–810; Joanna Kuźmicka-Sulikowska stoi na stanowisku, że konstrukcja polecenia testamentowego „przejawia cechy na tyle specyficzne, że próby zakwalifikowania jej do którejś ze znanych kategorii, w tym stosunku zobowiązaniowego, zawsze będzie generowało możliwość podnoszenia przeciwko temu szeregu merytorycznych kontrargumentów. Uniknąć tego pozwala uznanie, że mamy w tym przypadku do czynienia z konstrukcją *sui generis*, stosunkiem prawnym o swoistym kształcie nadanym mu przez ustawodawcę”, J. Kuźmicka-Sulikowska, *Komentarz do art. 982 [w:] Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2023, Legalis, nb 5.

być przez zarząd cmentarza traktowane na równi ze zwłokami osób należących do wyznania, do którego należy cmentarz, a w szczególności pod względem wyznaczenia miejsca pochowania, właściwego ceremoniału pogrzebowego i wznoszenia stosownych nagrobków. Zarząd cmentarza wyznaniowego nie może również odmówić pochowania zwłok osób, które mają nabyte prawo do pochówku w określonym miejscu tego cmentarza oraz osób jej bliskich, to jest małżonkowi, wstępnym, zstępnym, rodzeństwu i przysposobionym (art. 8 ust. 2–4 ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych).

Przepisy te stanowią gwarancję realizacji prawa do pochówku zgodnego z wyznawanymi zasadami religijnymi lub z przekonaniami w sprawach religii. Zarząd cmentarza wyznaniowego nie może bowiem odmówić pochowania osób zmarłych innego wyznania albo osób niewierzących (ani ich osób bliskich w zakresie określonym przez przepisy), w przypadku gdy gmina nie ma cmentarza komunalnego, a wolą osoby zmarłej jest spocząć na tymże cmentarzu wyznaniowym. Taka konstrukcja przepisów dopuszcza jednak sytuację, mimo obowiązku umożliwienia pochowania osób innego wyznania lub niewierzących na cmentarzu wyznaniowym, że zarząd cmentarza wyznaniowego może odmówić pochowania zwłok osób należących do tego wyznania zgodnie z zasadami określonymi w prawie wewnętrznym danego Kościoła czy innego związku wyznaniowego. Zakaz dyskryminacji z art. 8 ust. 2 ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych dotyczy bowiem jedynie osób innego wyznania lub niewierzących, zaś nakaz równoprawnego traktowania dotyczy zwłok osób, które nabyły prawo do pochówku na tym cmentarzu i osób im bliskich.

Przykładowo, zgodnie z kan. 1176 § 1 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku⁵³, wierni zmarli powinni otrzymać pogrzeb kościelny zgodnie z przepisami prawa kanonicznego. W treści kan. 1177 § 1 i 2 wskazano, że nabożeństwo pogrzebowe za każdego wiernego winno być z reguły odprawiane w jego własnym kościele parafialnym. Każdy wierny, albo ci, do których należy troska o pogrzeb zmarłego, może jednak wybrać inny kościół na pogrzeb za zgodą tego, kto nim zarządza i po zawiadomieniu własnego proboszcza. „Przez kościół nabożeństwa pogrzebowego (*ecclesia funerans*) należy rozumieć świątynię, w której odprawia się Mszę św. pogrzebową lub inne modlitwy za zmarłego, zgodnie z normami liturgicznymi”⁵⁴. W pierwszym rzędzie przy jego wyborze należy uwzględnić wolę zmarłego, jeśli jej wypełnienie jest możliwe.

⁵³ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983 r.), AAS 75 (1983), pars II, s. 1–317; tekst polski w: *Kodeks prawa kanonicznego, przekład zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu* [zaktualizowany przekład na język polski przyjęty uchwałą Konferencji Episkopatu Polski; stan prawny na dzień 18 maja 2022], tłum. P. Majer, L. Adamowicz, Poznań 2022.

⁵⁴ P. Majer, *Komentarz do kan. 1177* [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. III/2: *Księga IV. Uświęcające zadanie Kościoła*, red. J. Krukowski, Poznań 2011, s. 390.

Prawo do pochówku osoby pozbawionej wolności

Poza tym kościół obrzędów pogrzebu może być wybrany niezależnie od miejsca pochowania zwłok.

Zgodnie z normą kan. 1240 § 1 tam, gdzie to możliwe, Kościół powinien mieć własne cmentarze lub przynajmniej kwatery na cmentarzach świeckich, przeznaczone na grzebanie wiernych zmarłych, należycie pobłogosławione. Szczególnie parafie oraz instytuty zakonne mogą mieć własny cmentarz (kan. 1241 § 1). Również ustawa o cmentarzach i chowaniu zmarłych przyznaje jednostkom organizacyjnym Kościołów i innych związków wyznaniowych prawo zakładania, utrzymania, rozszerzania, zamykania i zarządzania własnymi cmentarzami (art. 1 ust. 3 i 5, art. 2 ust. 2). A skoro ustawodawca przyznał jednostkom organizacyjnym Kościoła katolickiego (najczęściej są to parafie) wskazane uprawnienia odnośnie do cmentarzy, to tym samym nakazał respektowanie i poszanowanie obrzędów oraz przepisów prawa kanonicznego w tej materii. Parafia jako zarządca cmentarza ma więc nie tylko prawo, ale wręcz obowiązek, kierując się także przepisami prawa kanonicznego, aby pogrzeb kościelny na cmentarzu parafialnym odbywał się w sposób właściwy do charakteru tego miejsca (miejsce święte), zgodnie z obrzędami liturgicznymi i przy udziale odpowiednich osób⁵⁵.

Z kolei kan. 1184 § 1 stanowi, komu można odmówić pogrzebu kościelnego⁵⁶, przy czym „odmowa pogrzebu kościelnego winna mieć miejsce jak najrzadziej i jedynie w sytuacjach naprawdę koniecznych duszpastersko”⁵⁷. Temu, kto został pozbawiony pogrzebu kościelnego, należy też odmówić jakiegokolwiek mszy świętej pogrzebowej, czyli sprawowanej z okazji pogrzebu według przewidzianego na tę okazję formularza liturgicznego (kan. 1185), co oznacza, że istnieje co do zasady możliwość ofiarowania mszy świętej za zmarłego pozbawionego pogrzebu kościelnego (np. w innym terminie i przy użyciu innego formularza liturgicznego). Pozbawienie pogrzebu kościelnego nie oznacza również automatycznej odmowy miejsca na cmentarzu parafialnym. Jeżeli bowiem parafia ma własny cmentarz, to na nim powinni być grzebani przede wszystkim wierni zmarli należący do tej parafii, chyba że inny cmentarz został zgodnie z prawem wybrany przez samego zmarłego lub przez tych, do których należy troska o jego pogrzeb (kan. 1180 § 1). Norma kan. 1180 § 2 stanowi, że każdemu wolno wybrać cmentarz pogrzebania, jeśli tylko nie zakazuje tego prawo. Oczywiście prawo wyboru innego cmentarza może być ograniczone realnymi uwarunkowaniami,

⁵⁵ Szerzej na ten temat zob. D. Walencik, *Prawo do pogrzebu katolickiego a prawo do pochówku na cmentarzu wyznaniowym* [w:] *Munus sanctificandi: gaudium vel onus? Zadanie uświęcania: radość czy ciężar?*, red. A.S. Jasiński OFM, W.J. Szyk OFM, Katowice Panewniki 2008, s. 97–116.

⁵⁶ „Jeżeli przed śmiercią nie dali żadnych oznak pokuty, pogrzebu kościelnego powinni być pozbawieni: notoryjni apostości, heretycy i schizmatycy; osoby, które wybrały spalenie swojego ciała z motywów przeciwnych wierze chrześcijańskiej; inni jawni grzesznicy, którym nie można udzielić pogrzebu kościelnego bez publicznego zgorszenia wiernych”.

⁵⁷ P. Majer, dz. cyt., s. 401.

np. brakiem miejsc czy specyfiką danego cmentarza (cmentarz zakonny, bractwa czy stowarzyszenia kościelne – kan. 1241 § 1 i 2), niemniej aktualny Kodeks Prawa Kanonicznego nie wskazuje katalogu osób pozbawionych prawa wyboru cmentarza grzebania, choć taką możliwość przewiduje⁵⁸.

II. OBOWIĄZKI ZAKŁADU KARNEGO W ZAKRESIE POSTĘPOWANIA ZE ZWŁOKAMI OSOBY POZBAWIONEJ WOLNOŚCI

Zgodnie z § 2 Rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 7 grudnia 2001 r. w sprawie postępowania ze zwłokami i szczątkami ludzkim⁵⁹ „za zwłoki uważa się ciała osób zmarłych i dzieci martwo urodzonych, bez względu na czas trwania ciąży”. Zaś za szczątki ludzkie: 1) popioły powstałe w wyniku spopielenia zwłok, 2) pozostałości zwłok, wydobyte przy kopaniu grobu lub w innych okolicznościach, 3) części ciała ludzkiego, odłączone od całości (§ 8 ust. 1). Tym samym pojedyncze części zwłok, resztki ciała ludzkiego pozostałe po doszczętnym dokonaniu rozkładu lub innym zniszczeniu zwłok, spowodowanym działaniem czasu lub innymi przyczynami, np. działaniem zwierząt, spalaniem w pożarze itd., prochy ludzkie powstałe podczas kremacji to szczątki, których nie można określić już mianem zwłok⁶⁰. Trudno jednak uznać, aby do szczątek osób pozbawionych wolności powstałych np. w wyniku pożaru czy katastrofy budowlanej bądź buntu w zakładzie karnym⁶¹ analizowane poniżej przepisy nie miały zastosowania.

Na podstawie art. 10 ust. 5 ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych zostało wydane Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 lipca 2010 r. w sprawie sposobu postępowania ze zwłokami osób pozbawionych wolności zmarłych w zakładach karnych i aresztach śledczych⁶². Jego przepisy w żaden sposób nie regulują kwestii prawa do pochówku zgodnego z wyznawanymi zasadami religijnymi lub z przekonaniami w sprawach religii osób pozbawionych wolności. Skupiają się na elementach formalno-organizacyjnych. Obowiązki ciążące na zakładzie karnym w takiej sytuacji to w szczególności obowiązek powiadomienia rodziny o zgonie osoby pozbawionej wolności.

⁵⁸ Natomiast can. 1224 *Codex Iuris Canonici* stanowił, że prawa wyboru cmentarza pozbawieni byli: 1) niedojrzali (*impuberes*); za nich, nawet po ich śmierci, wyboru mogli dokonać rodzice lub opiekunowie prawni; 2) profesii zakonnici wszelkiego stopnia i godności, z wyjątkiem zakonników, którzy byli biskupami lub kardynałami; 3) osoby pozbawione pogrzebu kościelnego.

⁵⁹ Tekst jedn. Dz. U z 2021 r. poz. 1910.

⁶⁰ A. Sieradzka, *Zwłoki ludzkie z perspektywy prawa, prawowtransplantacji.pl*, <https://prawowtransplantacji.pl/zwlokie-ludzkie-z-perspektywy-prawa/> [dostęp: 27.09.2024].

⁶¹ Pod pojęciem zakład karny należy rozumieć także areszt śledczy.

⁶² Dz. U. Nr 123 poz. 839.

Prawo do pochówku osoby pozbawionej wolności

I tak o zgonie osoby zmarłej w zakładzie karnym zawiadamia się pozostałego małżonka bez zbędnej zwłoki, telefonicznie lub telegraficznie albo w inny sposób, stosownie do zaistniałej sytuacji. W sytuacji gdy okaże się to niemożliwe, powiadamia się o tym fakcie krewnych zstępnych i wstępnych, krewnych bocznych do czwartego stopnia pokrewieństwa, powinowatych w linii prostej do pierwszego stopnia, z którymi zmarły utrzymywał kontakt lub których adresy albo numery telefonów są w dyspozycji dyrektora zakładu karnego. Jednocześnie należy poinformować, że w ciągu 72 godzin od chwili zgonu wymienione osoby powinny powiadomić dyrektora zakładu karnego o podjętej decyzji w sprawie zorganizowania pogrzebu na własny koszt. Jeżeli osoby te zamieszkują poza granicami kraju, powiadamia się je za pośrednictwem ministra właściwego do spraw zagranicznych, wskazując dane personalne tych osób oraz ich dane kontaktowe. Jeżeli zmarłą osobą pozbawioną wolności jest cudzoziemiec, osoby uprawnione do pochówku powiadamia się o zgonie co do zasady za pośrednictwem właściwego przedstawicielstwa dyplomatycznego lub urzędu konsularnego. W razie zgonu spowodowanego chorobą zakaźną wymienioną w wykazie ustalonym przez ministra właściwego do spraw zdrowia, przekazując informację o zgonie osoby pozbawionej wolności, zaznacza się, że pochowanie zwłok musi nastąpić przed upływem 24 godzin od chwili zgonu (§ 2 rozporządzenia).

Dalej przepisy wskazują na obowiązek uzyskania zgody na pochowanie zwłok. Zgodę na pochowanie zwłok osoby zmarłej w zakładzie karnym wydaje prokurator prowadzący lub nadzorujący postępowanie, którego przedmiotem jest wyjaśnienie okoliczności śmierci, albo prokurator prowadzący lub nadzorujący czynności postępowania w niezbędnym zakresie⁶³ (§ 3 rozporządzenia). W związku z tym bezzwłocznie po zgonie osoby zmarłej w zakładzie karnym dyrektor tegoż zakładu przesyła wniosek o wydanie zgody na pochowanie zwłok prokuratorowi rejonowemu, a w przypadku zgonu żołnierza służby czynnej wojskowemu prokuratorowi garnizonowemu właściwemu dla miejsca zgonu (§ 4 ust. 1 rozporządzenia). Problem w tym, że prokuratury garnizonowe zostały zlikwidowane 4 kwietnia 2016 roku w wyniku wejścia w życie Ustawy z dnia 28 stycznia 2016 r. Prawo o prokuraturze⁶⁴. Aktualnie w przypadku zgonu w zakładzie karnym żołnierza służby czynnej dyrektor winien przesyłać wniosek o wydanie zgody na pochowanie zwłok tego żołnierza do zastępcy prokuratora rejonowego do spraw wojskowych, właściwego dla miejsca zgonu.

Rozporządzenie określa także tryb postępowania ze zwłokami, które nie zostaną odebrane z zakładu karnego, oraz sposób ponoszenia kosztów pochówku zleconego przez zakład karny. W sytuacji gdy kontakt z osobami

⁶³ Zob. art. 308 § 1 Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego, tekst jedn. Dz. U. z 2024 r. poz. 37; zob. też art. 11 ust. 9 ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych.

⁶⁴ Dz. U. z 2019 r. poz. 740.

najbliższymi nie jest możliwy albo gdy osoby te nie podejmą się organizacji pogrzebu, zwłoki mogą być wydane osobom, które dobrowolnie zobowiążą się do ich pochowania (§ 5 ust. 1 rozporządzenia). Zasadą ogólną jest możliwość wydania zwłok uczelni medycznej lub innej uczelni prowadzącej działalność dydaktyczną i naukową w zakresie nauk medycznych, lub federacji podmiotów systemu szkolnictwa wyższego i nauki prowadzącej działalność naukową w zakresie nauk medycznych, po otrzymaniu informacji, że rodzina nie podejmie się pochówku. Zgodnie z § 5 ust. 2 rozporządzenia, „jeżeli zwłoki nie zostaną odebrane przez osoby uprawnione do pochówku, informuje się właściwego starostę o możliwości przekazania zwłok publicznej uczelni medycznej lub publicznej uczelni prowadzącej działalność dydaktyczną i badawczą w dziedzinie nauk medycznych do celów naukowych”.

Należy zwrócić uwagę, że w tym zakresie rozporządzenie pozostaje w sprzeczności z art. 10 ust. 2 ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych. Po pierwsze, uczelnia medyczna lub inna uczelnia prowadząca działalność dydaktyczną i naukową w zakresie nauk medycznych nie musi być publiczna. Po drugie, pominięto federację podmiotów systemu szkolnictwa wyższego i nauki prowadzącą działalność naukową w zakresie nauk medycznych⁶⁵. Przekazanie zwłok wskazanym podmiotom następuje po otrzymaniu pozytywnej decyzji starosty oraz zgody na ich pochowanie, a także aktu zgonu wystawionego przez urząd stanu cywilnego właściwy dla miejsca zgonu (§ 5 ust. 3 rozporządzenia). W przypadku gdy starosta wydaje decyzję negatywną, zleca się pochowanie zwłok zakładowi pogrzebowemu (§ 5 ust. 4 rozporządzenia). Pochowanie zwłok następuje w takiej sytuacji po otrzymaniu zgody na ich pochowanie oraz aktu zgonu (§ 4 ust. 2 rozporządzenia).

Śmierć osoby fizycznej powoduje powstanie po stronie osób lub jednostek organizacyjnych odpowiednio powiązanych ze zmarłym obowiązku zgłoszenia zgonu we właściwym urzędzie stanu cywilnego. Osoby i jednostki organizacyjne obciążone tym obowiązkiem wylicza art. 93 Ustawy z dnia 28 listopada 2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego⁶⁶. Zgodnie z art. 93 ust. 4 tejże ustawy w przypadku niedokonania zgłoszenia zgonu przez podmiot uprawniony do pochówku lub przez upoważnionego pracownika uczelni medycznej lub innej uczelni prowadzącej działalność dydaktyczną i naukową w zakresie nauk medycznych,

65 Przepisy wprowadzające Ustawę z dnia 3 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2018 r. poz. 1669) zmieniły brzmienie art. 10 ust. 2 ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych, zgodnie z którym zwłoki niepochowane przez podmioty wymienione w ust. 1 art. 10 (rodzina, osoby, które dobrowolnie zobowiążą się do organizacji pogrzebu) mogą być przekazane do celów dydaktycznych i naukowych uczelni medycznej lub innej uczelni prowadzącej działalność dydaktyczną i naukową w zakresie nauk medycznych, lub federacji podmiotów systemu szkolnictwa wyższego i nauki prowadzącej działalność naukową w zakresie nauk medycznych. Powoduje to konieczność zmiany podmiotów wymienionych w § 5 ust. 2 i 3 rozporządzenia.

66 Tekst jedn. Dz. U. z 2023 r. poz. 1378.

Prawo do pochówku osoby pozbawionej wolności

lub federacji podmiotów systemu szkolnictwa wyższego i nauki prowadzącej działalność naukową w zakresie nauk medycznych zgłoszenia zgonu dokonuje przedstawiciel podmiotu obowiązany do pochówku zgodnie z art. 10 ust. 3 ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych. Podmiotami wskazanymi w tym przepisie jest gmina właściwa ze względu na miejsce zgonu, a w przypadku osób pozbawionych wolności zmarłych w zakładach karnych dany zakład karny.

Na wniosek osób uprawnionych do pochówku i innych osób bliskich powiadamia się je o miejscu i terminie pogrzebu zmarłego (§ 6 ust. 2 rozporządzenia). Na grobie osoby zmarłej umieszcza się tabliczkę z imieniem i nazwiskiem, a także z datą urodzenia i zgonu (§ 6 ust. 1 rozporządzenia). Wydatki związane z pochowaniem zwłok osoby zmarłej w zakładzie karnym pokrywa się ze środków tej osoby, a gdy ich nie posiada lub są one niedostateczne, ze środków budżetowych zakładu karnego, który zlecił pochówek (§ 7 rozporządzenia). Co oznacza, że koszty ponosi Skarb Państwa, zaś w odniesieniu do cudzoziemców koszty te są pokrywane z budżetu państwa z części, której dysponentem jest minister właściwy do spraw wewnętrznych, ze środków będących w dyspozycji Komendanta Głównego Straży Granicznej.

Przepisy omawianego rozporządzenia mają zastosowanie do zwłok osób, które będąc pozbawione wolności w zakładzie karnym, zmarły, przebywając poza terenem zakładu w związku z udziałem w czynnościach procesowych, umieszczeniem w wydzielonym pomieszczeniu innych organów (art. 223b § 1 k.k.w.), wykonywaniem pracy lub konwojem. Przepisów nie stosuje się do postępowania ze zwłokami osób, które uwolniły się z zakładu karnego oraz osób, które przebywały poza terenem zakładu karnego, w szczególności w trakcie korzystania z zezwolenia na czasowe opuszczenie tego zakładu bez dozoru lub asysty funkcjonariusza Służby Więziennej⁶⁷.

Należy odnotować, że w 2021 roku przygotowano dwa projekty nowelizacji omawianego rozporządzenia. Pierwszy z 19 stycznia 2021 roku, opracowany przez Ministerstwo Sprawiedliwości. Jak wskazano w uzasadnieniu do tego projektu, „nowelizacja rozporządzenia wynika z konieczności wprowadzenia zmian o charakterze dostosowującym do praktyki i obowiązujących przepisów kształtujących treść tego rozporządzenia”⁶⁸. I rzeczywiście miała na celu wyeliminowanie sposobu przekazywania informacji o zgonie osoby zmarłej w zakładzie karnym za pośrednictwem telegrafu wobec faktu, iż taki sposób

⁶⁷ Zob. E. Darmorost, *Ustawa o cmentarzach i chowaniu zmarłych. Komentarz*, Warszawa 2014, s. 49–52; P. Drembkowski, *Ustawa o cmentarzach i chowaniu zmarłych. Komentarz*, Warszawa 2017, s. 52–53.

⁶⁸ Projekt rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości zmieniającego rozporządzenie w sprawie sposobu postępowania ze zwłokami osób pozbawionych wolności zmarłych w zakładach karnych i aresztach śledczych, legislacja.rcl.gov.pl, <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12342550/katalog/12757814#12757814> [dostęp: 28.09.2024].

powiadamiania obecnie już nie funkcjonuje. Dalej dostosowywała treść rozporządzenia do aktualnej struktury prokuratury (zmieniany § 4 ust. 1 rozporządzenia). Zmieniała w § 5 ust. 2 i 3 nazewnictwo podmiotów uprawnionych do przejęcia zwłok w celach dydaktycznych i naukowych zgodnie z art. 10 ust. 2 ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych. Prace na tym projektem nie były jednak kontynuowane w związku z przygotowaniem projektu nowej ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych i aktów doń wykonawczych⁶⁹.

W ramach tej reformy prawa funeralnego został przygotowany drugi projekt nowelizacji rozporządzenia. Nosi datę 26 listopada 2021 roku. W projektowanym rozporządzeniu „przyjęto rozwiązania analogiczne jak w obowiązującym akcie wykonawczym”, z uwzględnieniem zmian ujętych w nowej ustawie o cmentarzach i chowaniu zmarłych (projektowane art. 35 i 36). To znaczy zamiast powiadamiania osób najbliższych o zgonie osoby pozbawionej wolności zmarłej w zakładzie karnym mowa jest o powiadamianiu podmiotów posiadających prawo do zorganizowania pochówku. Pozostałe rozwiązania są analogiczne do tego stopnia, że nawet nie zauważono konieczności zmian § 4 ust. 1 (struktura prokuratury) oraz § 5 ust. 2 i 3 rozporządzenia (podmioty uprawnione do przejęcia zwłok w celach dydaktycznych i naukowych). Usunięto jednak telegraf jako sposób informowania o zgonie osoby pozbawionej wolności. Ten projekt również nie wszedł w życie.

PODSUMOWANIE

Przeprowadzona analiza pozwoliła na zweryfikowanie postawionej na wstępie hipotezy badawczej. Przypadkiem niebudzącym większych wątpliwości ani pod względem realizacji prawa do pochówku zgodnego z wyznawanymi zasadami religijnymi lub z przekonaniami w sprawach religii, ani techniczno-organizacyjnym jest sytuacja, gdy krąg podmiotów, które mogą i chcą podjąć się organizacji pogrzebu (pozostały małżonek, krewni zstępni, krewni wstępni, krewni boczni do czwartego stopnia pokrewieństwa, powinowaci w linii prostej do pierwszego stopnia, osoby, które do tego dobrowolnie się zobowiązują), jest znany dyrektorowi zakładu karnego lub aresztu śledczego i podmioty te, prawidłowo zawiadomione o śmierci osoby pozbawionej wolności, podejmują się zorganizowania pochówku zgodnie z wolą zmarłego. Zakładam, że w takiej sytuacji wola zmarłego co do miejsca, sposobu i formy pochówku jest znana podmiotom i że zgodnie z nią postąpią. Oczywiście o ile nie jest sprzeczna z prawem i zasadami współżycia społecznego.

⁶⁹ Projekt ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych, legislacja.rcl.gov.pl, <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12351755/katalog/12819403#12819403> [dostęp: 28.09.2024].

Prawo do pochówku osoby pozbawionej wolności

Jeśli zaś dochodzi do sporu między tymi podmiotami, to „przy rozstrzygnięciu kolizji ich praw do decydowania o pochówku (a zatem przy rozstrzygnięciu, czyje dobro osobiste, kult zmarłego, ma pierwszeństwo), wola zmarłego może być jedną z okoliczności przemawiających za udzieleniem ochrony konkretnej osobie. [...] Przyjęcie takiego punktu widzenia pozwala na pogodzenie tendencji, które mogą przedstawić się jako przeciwstawne. Z jednej strony realizowana jest idea ochrony wyrażonej za życia woli zmarłego (trudno znaleźć argumenty, które miałyby przemawiać za tym, aby tę wolę *a priori* odrzucać), z drugiej zaś, chronione są dobra osobiste osób bliskich, które powinny mieć prawo do kształtowania sytuacji rodzinnej także na płaszczyźnie odniesień do poprzednich pokoleń”⁷⁰.

Wprawdzie sam fakt niezrealizowania przez wskazane podmioty woli zmarłego w sprawie jego pochówku *a priori* wystarczy do uznania takiego zachowania za bezprawne jako sprzeczne z zasadami współżycia społecznego, niemniej jednak, by potwierdzić słuszność tego zarzutu, sąd musi dokonać szczegółowych ustaleń, które nie mogą się ograniczyć do stwierdzenia faktu niezastosowania się przez wskazane osoby do woli zmarłego. W tym aspekcie okolicznościami istotnymi dla rozstrzygnięcia sprawy są przyczyny nieszanowania woli zmarłego, okoliczności jego pogrzebu, a w szczególności stosunki za życia pomiędzy nim a członkami rodziny. W przypadku istnienia sporu w zakresie uprawnienia do pochowania zwłok sąd orzeka w przedmiocie ochrony dóbr osobistych stron procesu, a nie dobra osobistego zmarłego, co do szanowania jego woli w sprawie pochówku. Wola zmarłego jest w takim procesie rozpatrywana wyłącznie w aspekcie bezprawności działania osoby (osób) uprawnionej do kultu pamięci zmarłych, która jej nie respektuje, w zestawieniu z roszczeniem osoby (osób), która domaga się ochrony swojego dobra osobistego (także w postaci kultu pamięci zmarłych) poprzez wykazanie chęci spełnienia dyspozycji zmarłego.

Sytuacja komplikuje się, gdy już sam fakt zawiadomienia podmiotów uprawnionych do dokonania pochówku jest utrudniony, np. osadzony nie utrzymywał kontaktu z rodziną bądź prawidłowo powiadomiona rodzina nie podejmuje się organizacji pochówku, choćby z przyczyn finansowych, a brak jest osoby bądź organizacji czy instytucji, które dobrowolnie zobowiążą się do pochowania zwłok. Wyłącznie bowiem w kategorii uprawnienia należy postrzegać organizację pogrzebu przez osoby wymienione w art. 10 ust. 1 ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych. Natomiast zawsze to uprawnienie korzysta z pierwszeństwa realizacji przed prawami innych podmiotów.

W takich przypadkach aktualizuje się obowiązek zakładów karnych lub arestów śledczych do poinformowania właściwego starosty o możliwości przekazania zwłok do celów dydaktycznych i naukowych uczelni medycznej

⁷⁰ W. Robaczynski, P. Księżak, *Skuteczność woli zmarłego co do jego pochówku...*, dz. cyt., s. 33.

lub innej uczelni prowadzącej działalność dydaktyczną i naukową w zakresie nauk medycznych, lub federacji podmiotów systemu szkolnictwa wyższego i nauki prowadzącej działalność naukową w zakresie nauk medycznych. Zaś w przypadku negatywnej decyzji starosty ciąży na nich obowiązek zgłoszenia zgonu we właściwym urzędzie stanu cywilnego i pochowania zwłok.

Inne problematyczne przypadki to sytuacja, gdy zmarły był cudzoziemcem albo bezpaństwowcem⁷¹ lub gdy zgon nastąpił wskutek choroby zakaźnej⁷². Wspomniane okoliczności zwracają uwagę na konieczność szybkiego działania władz i personelu więziennego, który nie może przyjmować postawy obojętności i opacznie pojmowanego formalizmu. Niosą one bowiem ryzyko uprzedmiotowienia człowieka z chwilą jego śmierci. W sytuacji gdy odmawia się zmarłemu należnego szacunku i instrumentalizuje się jego ciało, godzi się w powszechne poczucie godności człowieka.

Należy zwrócić uwagę, że w obowiązującym stanie prawnym brak przepisów, które regulowałyby tryb odbierania oświadczeń od osadzonych w sprawie przekonań religijnych, światopoglądowych lub filozoficznych bądź potwierdzenia przynależności do określonej wspólnoty religijnej⁷³. Jerzy Nikolajew zwraca uwagę, że administracja więzienna nie ma informacji na ten temat, ponieważ w żadnym z dokumentów osobopoznawczych osadzonych nie wpisuje się ich wyznania ani też nie wymaga się od nich oświadczeń w tym zakresie⁷⁴. O ile należy się zgodzić, że nie można wymagać od skazanych albo tymczasowo aresztowanych składania tego typu oświadczeń (art. 53 ust. 7 Konstytucji RP), o tyle jednak nie wydaje się, by prawo do milczenia osadzonych w tych kwestiach miało naruszać pytanie, czy chcieliby oni zadeklarować swoje wyznanie i chęć uczestnictwa, zgodnie z zasadami swojego wyznania, w czynnościach i obrzędach

⁷¹ Zob. P. Borecki, *Wolność sumienia i wyznania cudzoziemców w prawie polskim*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2014, t. 17, s. 23–46.

⁷² Zob. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 6 grudnia 2001 r. w sprawie wykazu chorób zakaźnych, w przypadku których stwierdzenie zgonu wymaga szczególnego postępowania ze zwłokami osób zmarłych na te choroby, Dz. U. Nr 152 poz. 1742.

⁷³ W myśl § 4 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 grudnia 2022 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności, Dz. U. z 2022 r. poz. 2847: „Niezwłocznie po umieszczeniu skazanego w celi przejściowej wychowawca lub wyznaczony funkcjonariusz przeprowadza z nim rozmowę informacyjną, w której zapoznaje go w szczególności z jego prawami i obowiązkami oraz ustalonym w zakładzie karnym porządkiem wewnętrznym”. Dodatkowo, zgodnie z § 6 ust. 2 przywołanego rozporządzenia: „Wychowawca przeprowadza ze skazanym rozmowę wstępną mającą na celu ustalenie niezbędnych informacji, zapewniających prawidłowe wykonanie kary pozbawienia wolności, nie później niż w ciągu dwóch dni od dnia przyjęcia do aresztu śledczego, niezależnie od rozmowy informacyjnej”. Tym samym skazani mają zostać zapoznani m.in. z porządkiem wewnętrznym w zakresie czasu i miejsca wykonywania praktyk i posług religijnych. Analogiczne regulacje przewiduje § 4 ust. 1 i § 5 ust. 2 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 grudnia 2022 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania tymczasowego aresztowania, Dz. U. z 2022 r. poz. 2848.

⁷⁴ J. Nikolajew, *Wolność sumienia i religii skazanych i tymczasowo aresztowanych*, Lublin 2012, s. 167.

Prawo do pochówku osoby pozbawionej wolności

religijnych oraz wypełniania obowiązków religijnych, a także korzystania z posług religijnych. Oczywiście odpowiedź na to pytanie byłaby dobrowolna.

Tym samym administracja zakładu karnego lub aresztu śledczego nie zna także ewentualnych dyspozycji na wypadek śmierci osadzonego⁷⁵. Z badań przeprowadzonych przez Ewę Dawidziuk⁷⁶ wynika, że liczba zgonów w jednostkach penitencjarnych w ostatnich latach wzrasta. Stąd, mając na uwadze poczynione wyżej analizy, postulować należy wprowadzenie możliwości składania dobrowolnych oświadczeń w wyżej wymienionym zakresie, w tym na wypadek śmierci.

Aktualnie w praktyce poważne trudności może nastęrczać spełnienie woli osadzonego co do miejsca, sposobu i formy pogrzebu, gdy to zakład karny lub areszt śledczy zobowiązany jest do dokonania jego pochówku. Administracja więzienna nie może bowiem zakładać, że osoba pozbawiona wolności, która korzysta z posług religijnych lub jedynie z poszczególnych uprawnień, o których mowa w art. 106 k.k.w., życzyłaby sobie, aby pochówek miał określoną formę wyznaniową i odbył się w konkretny sposób (pochowanie ciała w trumnie albo spopielenie). I odwrotnie, nawet gdyby administracja więzienna dowiedziała się, że zmarły osadzony nie wykonywał praktyk i nie korzystał z posług religijnych, to nie może zakładać świeckiej formy pochówku i konkretnego sposobu pochowania tylko dlatego, iż takie jest oczekiwanie społeczne lub wynika to z utartej praktyki. Zasadą w takiej sytuacji, i gdy brak informacji na temat woli zmarłego co do jego pogrzebu, powinien być pochówek w formie świeckiej, dokonany w sposób tradycyjny (pochowanie ciała w trumnie) na cmentarzu komunalnym właściwym ze względu na siedzibę zakładu karnego lub aresztu śledczego.

Przeprowadzone analizy wyraźnie wskazują na potrzebę wprowadzenia regulacji prawnych udzielających ochrony woli zmarłego dotyczącej jego pochówku. Ustalenie zasad organizacji pogrzebu osoby pozbawionej wolności powinno mieć charakter ogólny i przybrać formę przepisów powszechnie obowiązujących normujących organizację każdego pochówku dokonywanego przez zakład karny lub areszt śledczy. Przepisy te winny różnicować sposób organizacji pogrzebu ze względów na wyznawane zasady religijne lub przekonania w sprawach religii, i to zgodnie z wolą zmarłego. Każdy człowiek zachowuje bowiem w tym zakresie pewien margines swobody, gdyż może zdecydować np. o miejscu, charakterze religijnym lub świeckim swojego pogrzebu oraz o tym, czy ciało ma zostać poddane kremacji.

⁷⁵ Informacje dla zgłaszających się do odbycia kary, sw.gov.pl, <https://www.sw.gov.pl/strona/areszt-sledczy-katowice-informacje-dla-zglaszajacych-sie-do-odbycia-kary> [dostęp: 17.09.2024].

⁷⁶ E. Dawidziuk, *Zgony osób pozbawionych wolności w warunkach izolacji penitencjarnej w Polsce*, „Studia Prawnoustrojowe” 2024, t. 63, s. 67–86.

„Wolność sumienia i religii po stronie organów władzy publicznej rodzi nie tylko obowiązki negatywne, takie jak obowiązek nienaruszania tej wolności, ale również obowiązki pozytywne, takie jak obowiązek zapewnienia warunków do korzystania z tej wolności w sposób wybrany przez osoby uprawnione i w granicach wyznaczonych przez prawo”⁷⁷. Dyspozycje dotyczące własnego pogrzebu stanowią formę uzewnętrznienia swoich przekonań religijnych lub przekonań w sprawach religii i jako takie powinny podlegać ochronie prawnej. Również w przypadku osób posiadających za życia przekonania agnostyczne, areligijne czy nawet antyreligijne, które podlegają nie mniejszej ochronie niż przekonania religijne podzielane przez określone większe zbiorowości skupione w Kościołach i innych związkach wyznaniowych. Naruszenie wolności religijnej ma miejsce zarówno w razie uniemożliwienia lub utrudnienia komuś wyrażania jego przekonań religijnych oraz wykonywania praktyk religijnych, jak i w razie narzucenia mu obowiązku przyjęcia określonej religii czy wykonywania praktyk religijnych. Tak samo należy potraktować poddanie kogoś wbrew jego woli czynnościom, które stanowią formę praktyki religijnej, np. religijnemu obrzędowi pogrzebu.

Należy żywić nadzieję, że zapowiadana od lat nowa ustawa o cmentarzach i chowaniu zmarłych oraz wydane na jej podstawie akty wykonawcze w sposób kompleksowy uregulują sferę tzw. prawa pośmiertnego oraz wprowadzą regulacje, które umożliwią podmiotom zobowiązanym do dokonania pochówku uzyskanie pełnej informacji na temat woli zmarłego w zakresie miejsca, sposobu i formy pogrzebu, a przede wszystkim nadadzą jej określone skutki prawne. „Pomijanie stanowiska zmarłego, czy traktowanie go wyłącznie w kategoriach życzeniowych nie wydaje się słuszne, na co wskazuje również ewolucja poglądów judykatury, zmierzająca w kierunku nadania wyrażonej za życia woli osoby zmarłej znaczenia prawnego”⁷⁸.

Na koniec warto podkreślić, że artykuł ten nie wypełnia w całości luki uważalnej w literaturze przedmiotu. Stanowi jedynie przyczynek do dalszych badań nad prawem do pochówku osób pozbawionych wolności.

BIBLIOGRAFIA

Bielecki M., *Prawo do godnego pochówku jako realizacja wolności religijnej osoby ludzkiej cz. I*, copch.pl. <https://copch.pl/baza-wiedzy/prawo-do-godnego-pochowku-jako-realizacja-wolnosci-religijnej-osoby-ludzkiej-cz-i> [dostęp: 28.09.2024].

⁷⁷ M. Florczak-Wątor, *Komentarz do art. 53 [w:] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. Tuleja, Warszawa 2023, s. 197.

⁷⁸ I. Sierpowska, *Śmierć w ujęciu prawa administracyjnego*, Warszawa 2020, s. 242.

Prawo do pochówku osoby pozbawionej wolności

- Borecki P., *Wolność sumienia i wyznania cudzoziemców w prawie polskim*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2014, t. 17, s. 23–46.
- Darmorost E., *Ustawa o cmentarzach i chowaniu zmarłych. Komentarz*, Warszawa 2014.
- Dawidziuk E., *Zgony osób pozbawionych wolności w warunkach izolacji penitencjarnej w Polsce*, „Studia Prawnoustrojowe” 2024, nr 63, s. 67–86.
- Drembkowski P., *Ustawa o cmentarzach i chowaniu zmarłych. Komentarz*, Warszawa 2017.
- Florczak-Wątor M., *Komentarz do art. 53 [w:] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. Tuleja, Warszawa 2023, s. 194–199.
- Gardocka T., *Czy zwłoki ludzkie są rzeczą i co z tego wynika? [w:] Non omnis moriar. Osobiste i majątkowe aspekty prawne śmierci człowieka. Zagadnienia wybrane*, red. J. Gołaczyński i in., Wrocław 2015, s. 268–280.
- Gardocka T., *Zwłoki ludzkie w kontekście pobrania komórek, tkanek i narządów w celach transplantacyjnych i nie tylko*, „Medyczna Wokanda” 2011, nr 3, s. 93–100.
- Gardocka T., Jagiełło D., *Zwłoki ludzkie w świetle polskiego prawa*, „Studia Prawnoustrojowe” 2023, nr 61, s. 49–62.
- Gorczyński G., *Istota polecenia testamentowego i jego zaskarżalność [w:] Non omnis moriar. Osobiste i majątkowe aspekty prawne śmierci człowieka. Zagadnienia wybrane*, red. J. Gołaczyński i in., Wrocław 2015, s. 281–297.
- Haberko J., *Koniec życia człowieka a kres podmiotowości prawnej. Kilka uwag na temat, czy prawnik i lekarz rozumieją się „stwierdzając zgon”*, „Prawo i Medycyna” 2007, nr 2, s. 71–85.
- Haberko J., *Realizacja kultu pamięci bliskiej osoby zmarłej w zakresie decydowania o sposobie pochówku osoby pozostającej w związku partnerskim [w:] Non omnis moriar. Osobiste i majątkowe aspekty prawne śmierci człowieka. Zagadnienia wybrane*, red. J. Gołaczyński i in., Wrocław 2015, s. 310–324.
- Haberko J., Ossowska D., *Podejmowanie decyzji o sposobie pochówku*, „Themis Polska Nova” 2012, nr 1, s. 96–111.
- Jakuszczyk A., *Problematyka pochówków oraz kultu zmarłych w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka [w:] Non omnis moriar. Osobiste i majątkowe aspekty prawne śmierci człowieka. Zagadnienia wybrane*, red. J. Gołaczyński i in., Wrocław 2015, s. 342–362.
- Kaczan D., *Majątkowe prawo do grobu a prawo osobiste do kultu pamięci osoby zmarłej. Glosa do wyroku SN z dnia 24 czerwca 2019 r. III CSK 267/17*, „Państwo i Prawo” 2022, nr 1, s. 162–168.
- Krekora-Zajac D., *Akt donacji zwłok ludzkich (uwagi „de lege lata” i „de lege ferenda”)*, „Państwo i Prawo” 2017, nr 11, s. 85–98.
- Krzywkowska J., *Prawo osadzonych do korzystania z usług religijnych w dobie pandemii COVID-19*, „Studia Prawnoustrojowe” 2022, nr 55, s. 147–158.
- Księżak P., *Żądanie wykonania polecenia*, „Przegląd Sądowy” 2006, nr 4, s. 49–61.

- Księżak P., Robaczyński W., *Dysponowanie zwłokami ludzkimi dla celów naukowych i medycznych*, „Państwo i Prawo” 2015, nr 1, s. 59–69.
- Księżak P., Robaczyński W., *Skuteczność woli zmarłego co do jego pochówku i sprawowania kultu jego pamięci*, „Palestra” 2012, nr 9–10, s. 27–38.
- Kuźmicka-Sulikowska J., *Komentarz do art. 982 [w:] Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2023, Legalis.
- Majer P., *Komentarz do kan. 1177 [w:] Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. III/2: *Księga IV. Uświęcające zadanie Kościoła*, red. J. Krukowski, Poznań 2011, s. 389–391.
- Majer P., *Komentarz do kan. 1184 [w:] Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. III/2: *Księga IV. Uświęcające zadanie Kościoła*, red. J. Krukowski, Poznań 2011, s. 399–402.
- Mazurkiewicz J., *Non omnis moriar. Ochrona dóbr osobistych zmarłego w prawie polskim*, Wrocław 2010.
- Mirecki M., *Isolacja penitencjarna a prawo do wolności religii w teorii i praktyce*, „Civitas Hominibus” 2022, nr 7, s. 51–61.
- Morciniec P., *Ludzkie zwłoki jako obiekt badawczy: dowolność działań czy normowanie?*, „Diametros” 2009, nr 19, s. 78–92.
- Nesterowicz M., Śliwka K., *Pobieranie ze zwłok komórek, tkanek i narządów do celów badań naukowych – problemy prawne i medyczne*, „Prawo i Medycyna” 2009, nr 4, s. 5–12.
- Niedośpiał M., *Glosa do wyroku SA w Warszawie z 23.02.2006 r. I ACa 890/05, „OSA”* 2010, nr 1, s. 65–95.
- Nikołajew J., *Duszpasterstwo więzienne w Polsce w świetle badań własnych [w:] Duszpasterskie i profilaktyczne aspekty służby penitencjarnej*, red. S. Bukalski, Szczecin 2010, s. 101–114.
- Nikołajew J., *Miejsce duszpasterstwa penitencyjnego w powrocie do wolności skazanych na podstawie kodeksu karnego wykonawczego z 1997 roku i rozwiązań innych państw [w:] X lat obowiązywania kodeksu karnego wykonawczego*, red. S. Lelental, G.B. Szczygieł, Białystok 2009, s. 381–395.
- Nikołajew J., *Wolność sumienia i religii skazanych i tymczasowo aresztowanych*, Lublin 2012.
- Nikołajew J., *Wolność sumienia i religii sprawców szczególnie niebezpiecznych (art. 88 a i 88 b k.k.w.)*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2020, t. 23, s. 245–261.
- Paszkowski M., Krzywkowska J., *Prawo osadzonych do opieki duszpasterskiej i wykonywania praktyk religijnych na przykładzie zakładu karnego w Barczewie [w:] Wolność sumienia i religii osób pozbawionych wolności. Aspekty prawne i praktyczne*, red. J. Nikołajew, K. Walczuk, Warszawa 2016, s. 435–447.
- Pazdan M., *Ustanie zdolności prawnej. Śmierć. Pochowanie zmarłego. Status prawny zwłok [w:] System Prawa Prywatnego*, t. 1: *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2012, s. 1063–1068.
- Rudnicki S., *Prawo do grobu. Zagadnienia cywilistyczne*, Kraków 1999.

Prawo do pochówku osoby pozbawionej wolności

- Sieradzka A., *Zwłoki ludzkie z perspektywy prawa, prawowtransplantacji.pl*, <https://prawowtransplantacji.pl/zwlokie-ludzkie-z-perspektywy-prawa/> [dostęp: 17.09.2024].
- Sierpowska I., *Śmierć w ujęciu prawa administracyjnego*, Warszawa 2020.
- Sitarz O., Jaworska-Wieloch A., *Prawo do praktyk religijnych osób osadzonych w areszcie śledczym i odbywających karę pozbawienia wolności w teorii i praktyce penitencjarnej*, „Archiwum Kryminologii” 2017, t. 39, s. 117–148.
- Skrzydło W., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2013.
- Skubisz-Kępka K., *Komentarz do art. 988 [w:] Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 6: *Spadki*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2019, s. 467–472.
- Sobczak J., Gołda-Sobczak M., *Prawo do grobu jako problem kulturowy i prawny*, „Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 2018, nr 1, s. 197–219.
- Sobczak J., Gołda-Sobczak M., *Wolność sumienia i wyznania jako prawo człowieka*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia” 2012, t. 21, s. 27–65.
- Sobczyk P., *Konstytucyjne „prawo osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują” [w:] Wolność sumienia i religii osób pozbawionych wolności. Aspekty prawne i praktyczne*, red. J. Nikołajew, K. Walczuk, Warszawa 2016, s. 83–96.
- Sularz P., *Cmentarze w Polsce. Zagadnienia administracyjnoprawne*, Warszawa 2022.
- Szpunar A., *Ochrona prawna kultu osoby zmarłej*, „Palestra” 1978, nr 8, s. 25–35.
- Szymanek J., *Wolność sumienia i wyznania w Konstytucji RP*, „Przegląd Sejmowy” 2006, nr 2, s. 49–54.
- Tokarczyk R., *Prawo narodzin, życia i śmierci*, Kraków 2006.
- Turlukowski J., *Instytucja polecenia testamentowego w prawie krajów Wspólnoty Niepodległych Państw na tle prawa polskiego [w:] Non omnis moriar. Osobiste i majątkowe aspekty prawne śmierci człowieka. Zagadnienia wybrane*, red. J. Gołaczyński i in., Wrocław 2015, s. 794–810.
- Tworowska A., *Implikacje prawne i społeczno-kulturowe śmierci człowieka, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki ochrony dóbr osobistych* [rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem dr hab. Agnieszki Malarewicz-Jakubów, prof. UwB], Białystok 2013, repozytorium.uwb.edu.pl, <https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/3746/1/Anna%20Tworowska%20rozprawa.pdf> [dostęp: 28.09.2024].
- Walczak P., *O nowe prawo do grobu? Glosa krytyczna do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 24 czerwca 2019 roku, III CSK 267/17*, „Forum Prawnicze” 2020, nr 1, s. 91–99.
- Walencik D., *Prawo do pogrzebu katolickiego a prawo do pochówku na cmentarzu wyznaniowym [w:] Munus sanctificandi: gaudium vel onus? Zadanie uświęcania: radość czy ciężar?*, red. A.S. Jasiński OFM, W.J. Szytyk OFM, Katowice Panewniki 2008, s. 97–116.

STRESZCZENIE

Rozległe konsekwencje, które wywołuje śmierć człowieka, sprawiają, że konieczne jest poddanie analizie okoliczności związanych z prawem do pochówku osoby pozbawionej wolności, a w szczególności z prawem do pochówku zgodnego z wolą wyrażoną za życia tej osoby. Za podjęciem tematyki *post mortem* osoby pozbawionej wolności w kontekście przysługującej jej wolności religijnej dodatkowo przemawia fakt, że do tej pory nie dokonano całościowej analizy prawnej tego zagadnienia. Dotychczasowe opracowania skupiają się przede wszystkim na możliwości realizacji przez osoby pozbawione wolności uprawnień zagwarantowanych im wprost w art. 106 Kodeksu karnego wykonawczego, realizowanych w trakcie życia osoby pozbawionej wolności. Celem przeprowadzonych tu analiz jest zweryfikowanie hipotezy, że na realizację prawa do pochówku osoby pozbawionej wolności znaczący wpływ ma, a przynajmniej mieć powinna, wolność religijna i poczynione przez tę osobę dyspozycje na wypadek śmierci, w szczególności gdy obowiązek organizacji jej pogrzebu spoczywa na zakładzie karnym lub areszcie śledczym. Analizy przeprowadzono z wykorzystaniem metody dogmatyczno-prawnej, polegającej na badaniu obowiązujących źródeł prawa, judykatury i literatury przedmiotu dotyczących analizowanych w publikacji zagadnień. Dokonane badania wskazują potrzebę wprowadzenia regulacji prawnych udzielających ochrony woli zmarłego dotyczącej jego pochówku. Ustalenie zasad organizacji pogrzebu osoby pozbawionej wolności powinno mieć charakter ogólny i przybrać formę przepisów powszechnie obowiązujących. Być może trwające prace nad nowelizacją ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych w sposób kompleksowy uregulują sferę tzw. prawa pośmiertnego.

Słowa kluczowe: prawo do pochówku, śmierć, grób, wolność religijna, pozbawienie wolności

SUMMARY

THE RIGHT TO BURY A PERSON DEPRIVED OF LIBERTY

The extensive consequences of a person's death make it necessary to analyze the circumstances related to the right to burial of a person deprived of liberty, and particular the right to burial in accordance with the will expressed during the person's lifetime. Taking up the issue of *post mortem* of a person deprived of liberty in the context of his or her religious freedom is additionally supported by the fact that a comprehensive legal analysis of this issue has not been carried out so far. Previous studies focus primarily on the possibility of persons deprived of liberty exercising the rights guaranteed to them directly in Art. 106 of the Code of Executive Penalties, carried out during the life of a person deprived of liberty. The purpose of the analyzes carried out here is to verify the hypothesis that the exercise of the right to burial of a person deprived of liberty is significantly influenced, or at least should be, by religious freedom and the arrangements

Prawo do pochówku osoby pozbawionej wolności

made by this person in the event of death, in particular when the obligation to organize his or her funeral rests with the prison. or pretrial detention. The analyzes were carried out using the dogmatic-legal method, which involves examining applicable sources of law, jurisprudence and literature on the issues analyzed in the publication. The research conducted indicates the need to introduce legal regulations protecting the will of the deceased regarding his burial. Determining the rules for organizing the funeral of a person deprived of liberty should be of a general nature and take the form of generally applicable provisions. Perhaps the ongoing work on amending the Act on Cemeteries and Burial of the Dead will comprehensively regulate the so-called posthumous law.

Keywords: right to burial, death, grave, religious freedom, deprivation of liberty